

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Кваліфікаційна робота

магістра

на тему **Формування морально-етичної компетентності майбутніх
бакалаврів з правознавства у процесі фахової підготовки**

Виконав: студент 2 курсу, групи 8.0111-з
спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки
освітньої програми Педагогіка вищої школи
І. І. Локтіонов

Керівник зав. кафедри педагогіки та
психології освітньої діяльності,
д.пед.н., професор Іваницький О. І.

Рецензент професор кафедри педагогіки та
психології освітньої діяльності,
д.пед.н., професор Пономаренко О. В.

Запоріжжя

2022

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології

Кафедра педагогіки та психології освітньої діяльності

Рівень вищої освіти магістр

Спеціальність 011 Освітні, педагогічні науки

Освітня програма Педагогіка вищої школи

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

д.пед.н., проф. О.І. Іваницький

« ____ » _____ 2022 р.

ЗАВДАННЯ

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ

Локтіонову Іллі Ігоровичу

1. Тема роботи Формування морально-етичної компетентності майбутніх бакалаврів з правознавства у процесі фахової підготовки керівник роботи Іваницький Олександр Іванович, д.пед.н. затверджені наказом ЗНУ від «20» липня 2022 року № 886-с
2. Строк подання студентом роботи _____
3. Вихідні дані до роботи аналіз літератури, матеріали виробничої практики.
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити): проаналізувати стан досліджуваної проблеми у психолого-педагогічній теорії та практиці; уточнити сутність базових понять дослідження; визначити критерії, показники та рівні сформованості морально-етичної компетентності майбутніх бакалаврів з правознавства; розробити та обґрунтувати педагогічні умови та модель формування морально-етичної компетентності майбутніх бакалаврів з правознавства у процесі фахової підготовки; експериментально перевірити ефективність розробленої моделі, ядром якої є відповідні педагогічні умови формування морально-етичної компетентності майбутніх бакалаврів з правознавства у процесі фахової підготовки.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень) таблиця «Загальні структурні компоненти професійної компетентності фахівця та складники професійної компетентності юриста»; 1 рисунок, 1 таблиця – з результатами дослідження

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Іваницький О.І., проф.		
Розділ 1	Іваницький О.І., проф.		
Розділ 2	Іваницький О.І., проф.		
Висновки	Іваницький О.І., проф.		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Робота з науковими джерелами	січень – березень 2022 р.	Виконано
2	Написання вступу	квітень – травень 2022 р.	Виконано
3	Написання першого розділу	червень 2022 р.	Виконано
4	Написання другого розділу	липень – серпень 2022 р.	Виконано
5	Написання третього розділу	вересень – жовтень 2022 р.	Виконано
6	Написання висновків	жовтень 2022 р.	Виконано
7	Проходження передзахисту	листопад 2022 р.	Виконано
8	Проходження нормоконтролю	листопад 2022 р.	Виконано
9	Захист	грудень 2022 р.	

Студент _____ І. І. Локтіонов

Керівник роботи _____ О. І. Іваницький

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ І.В. Козич

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 70 сторінок, 1 рисунок, 2 таблиці, 63 джерела, 1 додаток.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати модель та педагогічні умови формування морально-етичної компетентності майбутніх бакалаврів з правознавства у процесі фахової підготовки та експериментально перевірити їх ефективність.

Об'єкт дослідження: процес професійної підготовки майбутніх бакалаврів з правознавства у закладах вищої освіти.

Предмет дослідження: організаційно-педагогічні умови формування морально-етичної компетентності майбутніх бакалаврів з правознавства у процесі фахової підготовки.

Методи дослідження: теоретичні: аналіз психолого-педагогічної, навчально-методичної літератури, моделювання, аналіз, синтез, класифікація, порівняння (мається на увазі зіставлення одержаних результатів з цілями, що намічались); емпіричні: спостереження, порівняння, вивчення практики підготовки правознавців у закладах вищої освіти, педагогічний експеримент.

Практичне значення результатів дослідження полягає у розробці методичних рекомендацій із формування морально-етичної компетентності майбутніх бакалаврів з правознавства у процесі фахової підготовки, які можуть використати викладачі юридичних факультетів університетів у своїй професійній діяльності.

Матеріали дослідження можуть бути використані у навчально-виховному процесі закладів вищої освіти, які здійснюють професійну підготовку майбутніх правознавців.

Ключові слова: МОРАЛЬНО-ЕТИЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ, ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ, ФАХОВА ПІДГОТОВКА, МАЙБУТНІЙ ПРАВОЗНАВЕЦЬ, МОДЕЛЬ.

SUMMARY

Loktionov I. I. Formation of Moral Ethical Competence of Future Bachelors of Law while Professional Training.

The work is presented on 70 pages, 1 figure, 2 tables, 63 sources, 1 appendice.

The object of the study: the process of professional training of future bachelors in law in institutions of higher education.

The subject of the study: organizational and pedagogical conditions for the formation of moral and ethical competence of future bachelors in law in the process of professional training.

The purpose of the study: to theoretically substantiate the model and pedagogical conditions for the formation of moral and ethical competence of future bachelors in law in the process of professional training and experimentally verify their effectiveness.

The paper analyzes the state of the investigated problem in psychological and pedagogical theory and practice; the essence of the basic research concepts has been clarified; criteria, indicators and levels of formation of moral and ethical competence of future bachelors in law are determined; pedagogical conditions and a model for the formation of moral and ethical competence of future bachelors in law in the process of professional training were developed and substantiated; the effectiveness of the developed model was experimentally tested, the core of which is appropriate pedagogical conditions for the formation of moral and ethical competence of future bachelors in law in the process of professional training.

The practical significance of the research results lies in the development of methodological recommendations for the formation of moral and ethical competence of future bachelors in law in the process of professional training, which can be used by teachers of law faculties of universities in their professional activities.

Key words: moral and ethical competence, pedagogical conditions, professional training, future lawyer, model.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	7
ВСТУП.....	8
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ З ПРАВОЗНАВСТВА У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ.....	12
1.1. Сутність та особливості поняття «морально-етична компетентність правознавця».....	12
1.2. Вітчизняний та зарубіжний досвід формування морально-етичної компетентності правознавця.....	16
1.3. Зміст та структура морально-етичної компетентності.....	29
РОЗДІЛ 2 ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ ПРАВОЗНАВСТВА У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ.....	37
2.1. Організаційно-педагогічні умови формування морально-етичної компетентності майбутніх правознавців у процесі фахової підготовки.....	37
2.2. Модель формування морально-етичної компетентності майбутніх бакалаврів правознавства у процесі фахової підготовки з врахуванням вітчизняного та закордонного досвіду.....	41
2.3. Організація педагогічного експерименту з перевірки ефективності авторської моделі формування морально-етичної компетентності майбутніх бакалаврів правознавства.....	48
ВИСНОВКИ.....	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	61
ДОДАТОК.....	68

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- ВНЗ – вищий навчальний заклад
- ДТП – дорожньо-транспортна пригода
- ЄС – Європейський Союз
- ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини
- ЗВО – заклад вищої освіти
- КНТ – Центральноукраїнський національний технічний університет
- ОБСЕ – організація з безпеки і співробітництва в Європі
- ООН – Організація об'єднаних націй
- САМОАЛ – Опитувальник діагностики самоактуалізації особистості
- США – Сполучені штати Америки
- ХНУВС – Харківський національний університет внутрішніх справ
- ЦСЄС – Центральна та східна частина ЄС (загальний термін для групи країн у Центральній Європі, Південно-Східній Європі та Східній Європі, зазвичай означає колишні комуністичні держави у Європі)
- URL – Uniform Resource Locator — єдиний вказівник на ресурс,
- USAID – United States Agency for International Development, Агентство США з міжнародного розвитку

ВСТУП

Сучасний розвиток українського суспільства відзначається динамізмом й надтяжкими умовами воєнного стану та агресії сусідньої держави, дії якої мають всі ознаки фашизму та націлені на геноцид нашого народу. За цих умов зміни в житті суспільства стосуються всіх сфер діяльності, зокрема й освітньої, яка у той же час стає підставою й передумовою для підготовки фахівців, здатних до професійної діяльності як в умовах воєнного стану, так і в повоєнний час відбудови.

Освіта XXI століття ґрунтується на формуванні комплексу загальних і фахових (спеціальних) компетентностей, адже сьогодні нагальною є потреба у конкурентоспроможних фахівцях з оригінальним мисленням, здатних до кваліфікованих, обґрунтованих та виважених рішень, таких, які мають вміння орієнтуватися в інформаційному просторі, працювати в складних умовах сьогодення. Саме тому змінюються пріоритети у вимогах до змісту освіти та компетентностей правників, про що йдеться в таких нормативних документах, як: Державному стандарті повної загальної середньої освіти [34], Законах України «Про вищу освіту» [33], «Про освіту» [40], Концепції розвитку цифрових компетентностей до 2025 року [41], Концепції розвитку педагогічної освіти [35], Стандарті і рекомендаціях щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти [43], українських деонтологічних кодексах, нормативних актах тощо.

Тривала і неоднозначна за своїми результатами реформа правотворення в умовах глибинних соціально-економічних перетворень українського суспільства на шляху до євроінтеграції вимагає модернізації юридичної освіти, ініціюючи суттєві зміни в цілях, змісті, формах, методах і технологіях професійної підготовки висококомпетентних правознавців (прокурорів, суддів, юрисконсультів, адвокатів, слідчих, нотаріусів тощо), здатних задовольняти правові потреби громадян. Оскільки пріоритетна роль в утвердженні ідеалів

честі, гідності, справедливості й рівності належить в суспільстві правнику – як головному знавцю закону, у зв'язку з цим актуальною постає проблема забезпечення правоохоронних організацій та установ компетентними фахівцями, діяльність яких має базуватися на цінностях морального професійного життя.

Суттєвий інтерес становлять наукові праці учених, у яких частково презентовано окремі аспекти окресленої проблеми:

- розвиток теорії компетентнісного підходу вітчизняними вченими (І. Бех, Н. Бібік, В. Бондар, С. Гончаренко, І. Драч, О. Дубасенюк, І. Зязюн, В. Луговий, О. Олексюк, О. Савченко, Ж. Таланова, Л. Хоружа та ін.) і зарубіжними науковцями (С. Адам, Т. Орджі, Дж. Равен, Х. Серве, М. Сміт, М. Холстед та ін.);

- професійна підготовка майбутніх фахівців юридичного профілю (А. Борейчук, О. Браткова, М. Василенко, М. Васильєва, О. Котикова, Ю. Марченко, С. Пелипчук, Т. Поясок, В. Савіщенко та ін.);

- орієнтація професійної підготовки майбутніх правників на гуманізм, на морально-етичні цінності (І. Бондар, В. Василик, О. Денищик, Ю. Мельник, В. Савіщенко);

- формування широкого спектру компетентностей майбутніх юристів (І. Жадленко, В. Нагаєв, Н. Петренко, О. Пономарьов, О. Слободянюк, Л. Сущенко, Л. Хоружа, Н. Шевчук та ін.).

Проте, незважаючи на вказані дослідження, проблема формування морально-етичної компетентності майбутнього правознавця, здатного виважено та неупереджено здійснювати професійну діяльність на морально-етичних засадах, втілювати засадничі ідеї та принципи права є на сьогодні актуальною.

Нагальність вирішення цієї проблеми зумовлена й загостренням низки суперечностей:

- між посиленням вимог суспільства до рівня морально-етичної компетентності правознавця та наявним рівнем морально-етичної компетентності практикуючих правознавців;

- між нормативними вимогами до випускників юридичних факультетів стосовно морально-етичних засад їхньої майбутньої професійної діяльності існуючою традиційною системою професійної підготовки майбутніх правознавців, в якій недостатня увага приділяється формуванню їхньої морально-етичної компетентності.

Відсутність комплексного дослідження порушеної проблеми зумовила вибір теми кваліфікаційної роботи: «Формування морально-етичної компетентності майбутніх бакалаврів з правознавства у процесі фахової підготовки».

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати модель та педагогічні умови формування морально-етичної компетентності майбутніх бакалаврів з правознавства у процесі фахової підготовки та експериментально перевірити їх ефективність.

Об'єкт дослідження: процес професійної підготовки майбутніх бакалаврів з правознавства у закладах вищої освіти.

Предмет дослідження: організаційно-педагогічні умови формування морально-етичної компетентності майбутніх бакалаврів з правознавства у процесі фахової підготовки.

Для досягнення даної мети нами були поставлені такі **завдання:**

1. Розглянути сутність та особливості понять «морально-етична компетентність фахівця», «морально-етична компетентність майбутнього правознавця».

2. Проаналізувати особливості вітчизняного та зарубіжного досвіду формування морально-етичної компетентності майбутніх бакалаврів з правознавства.

3. Визначити та обґрунтувати основні організаційно-педагогічні умови формування морально-етичної компетентності майбутніх бакалаврів з правознавства у процесі фахової підготовки.

4. Розробити структурно-функціональну модель формування морально-етичної компетентності майбутніх бакалаврів з правознавства у процесі фахової

підготовки, ядром якої є організаційно-педагогічні умови формування цього феномену.

5. Експериментально перевірити ефективність розробленої моделі формування морально-етичної компетентності майбутніх правознавців.

Для виконання поставлених завдань використовувалися такі **методи дослідження**:

- теоретичні: аналіз психолого-педагогічної, навчально-методичної літератури, моделювання, аналіз, синтез, класифікація, порівняння (мається на увазі зіставлення одержаних результатів з цілями, що намічались);

- емпіричні: спостереження, вивчення педагогічного досвіду, педагогічний експеримент.

Теоретичне значення роботи полягає у розробці і обґрунтуванні комплексу організаційно-педагогічних засад формування морально-етичної компетентності майбутніх бакалаврів з правознавства, а саме: розуміння педагогом умов самоформування морально-етичної компетентності під впливом вивчення правових норм, надання студентам навичок вирішувати складні проблеми етичного вибору в професійній діяльності.

Практичне значення роботи полягає у розробці методичних рекомендацій із застосування моделі формування морально-етичної компетентності майбутніх правознавців, які можуть використати викладачі юридичних факультетів університетів у своїй професійній діяльності.

Кваліфікаційна робота одержала схвалення на засіданні науково-методичного семінару кафедри педагогіки та психології освітньої діяльності Запорізького національного університету.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ З ПРАВОЗНАВСТВА У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

1.1. Сутність та особливості поняття «морально-етична компетентність правознавця»

Як показує досвід освітніх систем багатьох країн Європи і світу, одним зі шляхів оновлення змісту освіти і навчальних технологій, узгодження їх із сучасними потребами, інтеграції у світовий освітній простір є орієнтація навчальних програм на компетентнісний підхід і створення ефективних механізмів його впровадження у навчальний процес [54, с. 82]. Обґрунтування основних положень компетентнісного підходу, поняття «компетентність», особливостей його застосування у професійній освіті ми знаходимо у численних розвідках українських вчених (І. Бех [4; 5], Н. Бібік [6], В. Бондар [7], В. Кремень [22], І. Драч [16], І. Зязюн [21], В. Луговий [25], О. Пометун [31], О. Савченко [24], Ж. Таланова [26] І. Євхутич [27] та ін.).

На підставі цих досліджень створена ґрунтовна наукова база, на основі якої відбувається модернізація вітчизняної вищої освіти під знаком домінування компетентнісного підходу. У всіх нормативних документах останнього десятиліття центральним поняттям постає поняття компетентності. Нормативне визначення цього поняття дається у Законах України «Про вищу освіту» [33] та «Про освіту» [40]: «здатність особи успішно соціалізуватися, навчатися, провадити професійну діяльність, яка виникає на основі динамічної комбінації знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей» [33, с. 1].

Підсумовуючи дослідження зарубіжних та вітчизняних вчених, можна зробити висновок, що компетентнісний підхід – це сукупність загальних

принципів визначення цілей, змісту, форм і методів освіти, їхнього узгодженого поєднання у професійній підготовці фахівців на основі виділення й формування загальних і фахових компетентностей та відповідних їм програмних результатів навчання [59, с. 94]. Сформулюємо зазначені принципи у вигляді комплексу положень, яких необхідно дотримуватися у процесі професійної підготовки правників на першому рівні вищої освіти:

- зміст професійної підготовки майбутніх правознавців полягає у створенні умов для формування у студентів досвіду самостійного розв'язання організаційних, пізнавальних, моральних, комунікативних та інших завдань у професійній площині [59, с. 95];

- мета цієї підготовки містить дидактично адаптований соціальний досвід розв'язання професійних, соціальних, пізнавальних, світоглядних, моральних та інших проблем [59, с. 95];

- професійна підготовка майбутніх юристів полягає у розвитку здатності студентів самостійно вирішувати проблеми у сфері професійної діяльності на основі використання знань, умінь і навичок, соціального досвіду, елементом якого є власний досвід;

- оцінка освітніх результатів ґрунтується на аналізі рівнів компетентностей, які опанували студенти на певному етапі навчання. Конкретизація цих освітніх результатів орієнтована на програмні результати навчання, представлені в освітньо-професійній програмі. Так, дослідниками з'ясовано, що велика кількість ідей компетентнісного підходу сформувалися у результаті вивчення становища на ринку праці і визначення професійних вимог до працівника. Аналіз ринку привів до однозначного висновку про необхідність переходу від професійного фахівця до професійного співробітника.

Визначальним поняття «професійна компетентність правознавця» є і в державному стандарті вищої освіти фахівців спеціальності Правознавство [39]. Зокрема, логіка побудови стандарту полягає у виділенні інтегральної компетентності правознавця, її конкретизації у вигляді загальних і фахових компетентностей, підпорядкуванні цим компетентностям програмних

результатів навчання. У цьому стандарті інтегральна компетентність правознавця (в тому числі рівня бакалавра) визначається як здатність розв'язувати проблеми, задачі і проблеми в галузі права з глибоким рівнем знань та навичок складання правових документів, достатніх для вирішення професійних завдань, і є складним утворенням, яке містить 15 загальних і 16 фахових компетентностей. Формування інтегральної компетентності є головною метою процесу підготовки майбутнього фахівця з права, а досягнення цієї мети можна визначити через наведені у стандарті програмні результати навчання.

У структурі інтегральної компетентності особливе місце займає морально-етична компетентність. Не так давно для позначення цього явища науковцями використовувалась різноманітна термінологія, як-от: «професійно-етична компетентність», «моральна компетентність», «етична компетентність». Проте необхідно підкреслити, що для професії правознавець, незалежно від формулювання, виділену нами компетентність нині відносять до базових, і, хоча вона вважається важливою складовою професійної компетентності фахівця будь-якої професії, особливості професійної діяльності правознавців роблять морально-етичну компетентність визначальною як у плані професійних якостей правознавця, так і в плані суспільних вимог до цих якостей.

Так як в основі конструкту «морально-етична компетентність» лежать два базиси – етика (етикет) і мораль, логічним є розгляд змісту цих категорій. У «Великому тлумачному словнику української мови» етика розглядається у двох змістових значеннях:

- наука, що вивчає мораль;
- норми поведінки, сукупність моральних правил певної соціальної групи; добропристойність, доброчесність [10, с. 159].

Схоже трактування цього феномену наведено у «Соціально-педагогічному словнику», згідно з яким етика розглядається як філософська наука, об'єктом вивчення якої є мораль, моральність як форма суспільної свідомості, і в той же час, як одна з найважливіших сторін життєдіяльності

людини, специфічне явище громадського життя [52, с. 75].

Дещо інше тлумачення цього терміну ми знаходимо у «Енциклопедії освіти», в якій етика розглядається у дещо звуженому значенні як звичай, вдача, характер [17, с. 268].

Здійснений аналіз довів, що в енциклопедичних джерелах одностайності щодо тлумачення категорії «етика» немає, але центральним її вектором постає мораль, виконуючи нормативні функції, які пов'язані між собою. Особливості етичного розвитку особистості ґрунтовно викладено у працях відомої української дослідниці Л. Хоружої, яка відзначає: «Етика – це наука про мораль і використання моральних оцінок у поведінці людини, вона визначає розвиток моральних взаємин і моральної свідомості, а за своєю природою, спрямована на практичне розв'язання моральних проблем». Завданням етики, на думку ученої, є «не лише теоретичний опис моралі, а й обґрунтування моральних ідеалів, зразків моделей людських взаємин і способів їх реалізації» [58, с. 268].

З огляду на це, пропонуємо авторське трактування конструкту нашого дослідження «професійно-етична компетентність майбутніх бакалаврів з правознавства», під яким розуміємо динамічне, розвивальне утворення, що інтегрує сукупність стійких правових знань, практичних правничих умінь, морально-етичних якостей, ціннісних орієнтацій, наявність актуалізованої здатності приймати виважені правові рішення, надаючи правові послуги, відповідно до чинного законодавства, і нести соціально-моральну відповідальність за їх реалізацію на засадах тріади: правник – суспільство – етика і мораль.

Отже, підсумовуючи вище сказане, виділимо особливості застосування компетентнісного підходу до формування морально-етичної компетентності майбутніх правознавців у процесі їхньої професійної підготовки:

- необхідність суттєвих змін у соціальній значимості юриспруденції;
- застосування інноваційних підходів до реалізації професійної підготовки майбутніх правознавців на основі суттєвої зміни її структури, змісту, поєднання науково обґрунтованих форм, методів і засобів навчання з

орієнтацією на міжнародні стандарти і практики такої підготовки;

- відмова від традиційного навчання, домінування практико-орієнтованого процесу підготовки фахівців з правознавства;

- переорієнтація кінцевої мети професійної підготовки майбутніх правників на досягнення програмних результатів навчання, які підпорядковані формуванню інтегральної компетентності фахівця, конкретизованій у вигляді загальних і фахових (спеціальних) компетентностей;

- зорієнтованість навчального процесу на забезпечення пізнавальної активності студентів у навчанні, поєднання компетентнісного, контекстного та акмеологічного підходів;

- перехід від суб`єкт-об`єктної (викладач-студент) до суб`єкт-суб`єктної взаємодії учасників навчального процесу, за якої викладач постає в якості ментора, тьютора, тренера, фасилітатора;

- формування здатності особистості майбутнього фахівця з правознавства до рефлексії, морально-етичного самовдосконалення, самоактуалізації, реалізації життєвих цілей.

1.2. Вітчизняний та зарубіжний досвід формування морально-етичної компетентності правознавця

Україна проводить активну політику в напрямку євроінтеграції, що потребує значної кількості професійних юридичних кадрів, які пройшли навчання за програмами, що відповідають вимогам ЄС.

Такі обставини потребують особливої уваги до процесу формування нового покоління юридичних професіоналів, адже саме перед ними буде в значній мірі стояти питання втілення в життя правових реформ.

Обсяг професій і посад, на яких може працювати особа, що здобула кваліфікацію вищої освіти бакалаврського рівня за спеціальністю «081 Право», включає в себе фахівців в галузі управління; державних виконавців; помічників

суддів та секретарів судових засідань; помічників нотаріусів, адвокатів, помічників керівників підприємств, установ та організацій; інспекторів багатьох державних органів та служб; інспекторів та службовців правоохоронних органів і воєнізованої охорони, фахівців кримінально-виконавчої служби та багато інших.

Водночас, держава зацікавлена не тільки в загальній наявності таких спеціалістів, але і в тому, щоб вони використовували здобуті знання на благо суспільства, як її головної складової. Адже досить часто саме від дій цих спеціалістів, умовно саме цих «бакалаврів правознавства», залежить захист прав і свобод, честі і гідності, добробуту людей і організацій різних форм власності, а іноді навіть і людські долі.

Саме ці вимоги покладено в донесений до наших днів вислів Дигестів Юстиніана «*Aequitas sequitur legem* – справедливість йде за законом» - тобто справедливість там, де виконується закон адже однією з вимог дієвого закону є рівність перед ним усіх, в тому числі і тих, хто його трактує.

Така потреба держави та суспільства вимагає обмеження осіб, наділених певними правами та перевагами, фактично у створенні і закріпленні таких обставин, за яких зловживання отриманими правами і перевагами було б не тільки неприйнятним суспільством, але й ганебним серед інших членів групи, (товариства, цеху, спільноти, тощо) та деліктним, карним з боку держави.

Безумовно, формування морально-етичних компетенцій певних груп осіб за їх професійною ознакою – питання, яке досліджується і ставиться на меті суспільства і держави століттями. Все це відображається як в окремих зведеннях писаних правових і не тільки норм. Різноманітні лицарські кодекси, самурайський кодекс Бусідо, цехові статути, правила Шаріату, тощо – цим правовим пам'яткам багато століть, і це ще не найдавніші з письмових зведень етичних норм.

Постановою Кабінету міністрів України від 29 квітня 2015 № 266 «Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти» (зі змінами) [38] встановлено код і

найменування спеціальності 081 «Право».

В свою чергу, постановою Кабінету міністрів України від 23 листопада 2011 № 1341 «Про затвердження Національної рамки кваліфікацій» [37] встановлено кваліфікації вищої освіти, які відповідають:

- молодший бакалавр – 5 рівню Національної рамки кваліфікацій та короткому циклу вищої освіти Рамки кваліфікацій Європейського простору вищої освіти;

- бакалавр – 6 рівню Національної рамки кваліфікацій та першому циклу вищої освіти Рамки кваліфікацій Європейського простору вищої освіти.

Отже, освітній процес бакалаврів правознавства в Україні регламентовано державою.

За результатом цієї регламентації освітнього процесу держава має на меті отримання підготовлених спеціалістів у сфері правозастосування, завданням яких є регулювання суспільних відносин, контроль за виконанням законності, трактування та впровадження правових норм, а також захист прав, свобод і охоронюваних законом інтересів людини і громадянина, юридичних осіб і, в певній мірі, самої держави в цілому.

Такі обставини вимагають від закладів освіти формування у майбутніх правознавців розуміння не тільки правильного тлумачення та виконання Закону, але і розуміння його суті, його необхідності і соціальної мети.

21 листопада 2016 року у місті Дніпро Міністерством освіти та науки України, Міністерством юстиції України за підтримки ОБСЄ та USAID було презентовано «Концепцію вдосконалення вищої правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії» [29].

При цьому, за результатами проведених до презентації Концепції досліджень ринку праці та вимог роботодавців (матеріали Круглого столу за результатами дослідження думки роботодавців) до студентів юридичної школи за освітнім ступенем «Бакалавр з права» 50 % роботодавців зазначили, серед іншого, потреби: «професійна етика, основи комунікації, основи

самоорганізації, планування та керування часом, робота в команді, повага до права/закону, справедливість, толерантність, професійна незалежність, принциповість, лояльність до клієнта, запобігання конфлікту інтересів».

Загалом такі вимоги роботодавців свідчать про гуманістичні тенденції розвитку суспільства, загальноцивілізаційні норми такого розвитку.

Таким чином освітній процес бакалаврів з права повинен включати в себе вже не тільки виключно фахову підготовку, але і формування в них загальноетичних принципів, морально-етичних компетенцій.

Однак, професійна діяльність правника, у будь-якій сфері застосування права, завжди має факультативну етичну складову.

Це пов'язано з самою сутністю етики і моралі, їх правоформуючими складовими.

Прикладів, коли норма моралі взята за основу норми діючого законодавства України, безліч. Найяскравіші та більш прості для сприйняття з них – норми Сімейного кодексу України: це і обов'язок забезпечення дітей та батьків (аліменти), і заборона ранніх шлюбів, і нормативне врегулювання щодо влаштування дітей-сиріт і дітей позбавлених батьківського піклування.

Так само, але вже в якості правоформуючої функції етикету, можна привести приклад повідомлення однієї з сторін договору іншу сторону про певні обставини, які впливають на виконання досягнутих раніше домовленостей.

Законодавчо такі норми ділового етикету закріплені в положеннях Господарського кодексу України, які регулюють порядок зміни та розірвання господарських договорів, порядок розгляду претензій, порядок вирішення спорів щодо перевезень, тощо.

Тобто в даному випадку, після встановлення нормоутворюючої функції моралі, ми можемо побачити вже нормоутворюючу (правоформуючу) функцію етикету.

Одним із результатів даної кваліфікаційної роботи є концептуальна позиція, що для належного формування морально-етичної компетенції

бакалавра правознавства викладач правової дисципліни повинен чітко усвідомлювати, що:

1) право несе в собі зафіксовані в законі норми моралі і є етичним за своєю суттю;

2) зміст будь-якого закону обов'язково передбачає етично-ціннісний аспект тлумачення, що вимагає розуміння правником необхідності та загальносоціальної цінності такого закону;

3) реалізація цінності правової ідеї, що міститься у юридичній нормі, може виходити за межі вимоги буквального тексту норми позитивного права, або за межі норми позитивного досвіду самого правника.

Перший пункт даної позиції зазначає, що сам процес набуття майбутнім бакалавром правознавства професійної освіти від вивчення теорії держави і права до засвоєння норм трудового, цивільного, адміністративного і кримінального права повинен формувати в нього певні морально-етичні компетенції.

Другий пункт передбачає, що розуміння здобувачем правової освіти норми права повинно відбуватись не тільки шляхом буквального тлумачення його тексту, але і через призму необхідності того чи іншого закону, меж його дії та цілей застосування.

По-третє, майбутні правники повинні усвідомлювати можливість проблем етичного вибору і бути готовими до їх вирішення.

Без сумніву, кожна юридична практика має свої відмінності поведінки правника, особливості правозастосування, вимоги до юриста як учасника процесу. Такі особливості і відмінності повинні мати відповідну систему етичних норм, які знаходять своє практичне відображення в реалізації кодексів професійної поведінки – Правилах адвокатської етики, Правилах етичної поведінки поліцейських, тощо.

Цілком зрозуміло, що і проблеми етичного вибору у адвокатів та поліцейських іноді діаметрально протилежні.

Наприклад, адвокат, маючи на меті захист свого клієнту від законного

покарання за дійсно вчинений клієнтом злочин, іноді повинен робити вибір між вимогою моралі і права щодо належного покарання та вимогою моралі і права щодо дотримання процесуальних норм стосовно доказування вчиненого злочину. При цьому важливим аспектом є розуміння того, що обрання вимоги належного покарання на угоду нехтування дотримання процесуальних норм стосовно доказування призводить до поліцейського свавілля в інших випадках.

В свою чергу проблема етичного вибору співробітника правоохоронних органів може лежати у сфері забезпечення дотримання прав кожної людини, у тому числі й правопорушника, або в використанні владних повноважень всупереч інтересів держави на свою користь чи на користь третіх осіб.

Таким чином цілком логічно, що державою перед закладами освіти визначено завдання у підготовці молодих спеціалістів – бакалаврів правознавства не просто до вирішення складних юридичних питань, але і до вирішення цих питань у відповідності із буквою закону, вимогам моралі, а також з дотриманням принципів збереження власної гідності і професійної честі.

Як зазначав в своєму інтерв'ю декан юрфаку Київського національного університету імені Тараса Шевченка Володимир Іванович Андрейцев «Право – не каральний меч. Це насамперед добро, правда, справедливість, порядок. В основі цього порядку – висока культура й духовність нації. Тому юрист мусить бути високодуховною, освіченою, інтелігентною людиною» [2].

Аналіз робіт провідних українських дослідників в галузі формування професійно-етичної компетентності майбутніх фахівців свідчить, що більшість із них пов'язують цей процес з духовно-моральним сенсом професійної діяльності, потребуючи від майбутнього правника загальної культури, гуманістичної позиції, толерантності, усвідомлення ідеалів справедливості, честі, добра і милосердя. За їх переконанням, саме професійно-етична компетентність є базисом фахової підготовки, умовою олюднення професії юриста, наближення її розуміння до пересічного громадянина та можливості правильної комунікації з громадянами. Професійно-етична компетентність в

процесі освіти ставить за мету орієнтацією на найвищі досягнення особистості студента, сприяючи розвитку його соціальної та моральної відповідальності, самостійності й унікальності – як ціннісного базису життя людини.

В даному випадку освітній процес полягає у формуванні в майбутнього юриста здатності творчо і критично мислити; сприймати та самостійно створювати нові ідеї; планувати, організовувати та контролювати свою діяльність та роботу оточення; усвідомлювати принципи етичних стандартів правничої професії та діяти в їхніх рамках; вміти чітко формулювати і обґрунтовувати свої позиції та мислення з певних питань; здатності працювати як самостійно, так і команді професіоналів з різних галузей знань; вміння своєчасно приймати неупереджені і мотивовані рішення; визначати інтереси і мотиви поведінки інших осіб; здатність знаходити компроміси для сторін з протилежними інтересами; навички збору і аналізу інформації; прагнення до навчання та здобуття додаткових знань як у сфері діючого права, так і в інших галузях життєдіяльності; прагнення до справедливості та верховенства права.

Слід зазначити, що зміст конструкту «спеціальні компетентності», на нашу думку, зазначений в «Методичних рекомендаціях щодо розроблення стандартів вищої освіти» [36] та в проекті «Концепції вдосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії» [29] доповнюють один одного й надають повне уявлення про його сутність. Так, у першому документі, зазначеному нами, спеціальні (фахові, предметні) компетентності трактуються як «компетентності, що залежать від предметної області та є важливими для успішної професійної діяльності за певною спеціальністю» [36], а в другому – як ті, що «охоплюють теоретичні і прикладні знання про природу і призначення права, його доктрини, принципи та інститути, а також уміння і навички у процесі правозастосування» [29].

Необхідно взяти до уваги те, що морально-етичні компетенції, сформовані за часи радянського та пострадянського розвитку України, втрачають свою актуальність.

Українська держава, окрім нагальної потреби в військовій перемозі над Російською Федерацією, переживає проблеми ефективності правових норм в стані можливої економічної кризи, безробіття, проблем із довкіллям тощо. Все це відбувається на фоні одночасної імплементації (Велика сімка, Європа, країни Азії) та денонсації (Російська Федерація, Республіка Білорусь) великої кількості міжнародних правових актів.

Водночас, триваюча впродовж останніх трьох десятиріч глобалізація призвела до того, що установи поза межами України (ЄСПЛ, ООН, ОБСЕ) приймають норми з претензією на законну силу, а іноді навіть з претензією на переважання над національним законодавством, а громадянське суспільство і відкритий ринок періодично піддають сумніву право законодавця визначати пріоритети розвитку та вчиняти нормоутворюючі дії (Революція Гідності, масова торгівля з Китайською народною республікою через електронні торгові сервіси, ІТ-індустрія, правові вебінари та семінари). Результатом міжнародної торгівлі, а в теперішній час і військового протистояння з Росією, стало посилення важливості міжнародного права (комерційного арбітражу, військового права, контрактного права) та вихід міжнародного арбітражу за межі національних юрисдикцій. Усі ці тенденції призводять до необхідності внесення змін, розширення меж формування морально-етичної складової правників, в тому числі бакалаврів права.

Вивчення норм національного права все ще є домінуючою частиною юридичної освіти. Але концепція права змінюється. Деякі норми, такі як основоположні права людини, наразі вважаються універсальними, а їх чинність незалежною від їх схваленням певним національним законодавчим органом. Приватний сектор претендує на автономію від державного втручання, і ця автономія є обмеженою для правового регулювання. Державні органи мають демонструвати легітимність своїх програм і дій, не лише посиляючись на їх ефективність і внутрішньослужбові нормативні акти, але й за допомогою аргументів, що доводять їх раціональність і обґрунтованість.

Європейське суспільство, до складу якого впевнено увійшла за останнє

десятиріччя Україна, значно більш різноманітне, ніж суспільство пострадянське, складовою якого ми були два десятиліття тому. Сьогодні існують конкуруючі системи цінностей, релігій та звичаїв. Необхідно робити вибір між цінностями та між різними видами моралі, які є очевидними для одних і незвичними для інших. Ситуація також вимагає від особи робити власний відповідальний вибір, оскільки послабився керівний та стримуючий вплив соціальних норм.

В юридичній практиці цей вибір стосується не тільки самого юриста, але і сторонніх осіб, має значення для формування практики застосування правових норм і є одним з важливим чинників розвитку держави.

З подібними проблемами еволюції моральних установ в процесі правового реформування держави зіткнулись і інші європейські країни. Отже, наш погляд, корисним буде аналіз результатів зарубіжних вчених в частині дослідження зазначеної теми.

Керівник Бюро з соціальних питань Міністерства внутрішніх справ та справ королівства Нідерландів Аріс ван Велдгуйзен в своєму докладі «Цілісність в розвиток» зазначав, що «Конфлікти інтересів та ризики зловживання державною посадою для особистої вигоди, що завжди існували на всіх рівнях влади, оскільки багатьом із тих, хто працює у державних органах, доводиться виконувати безліч інших ролей та обов'язків. Однак, здається, місцеві та регіональні органи влади стикаються із проблемою недобросовісного державного управління у контексті передачі ширших повноважень керівникам, підвищеної мобільності персоналу між державним та приватним секторами та певним розмиттям кордонів між державним та приватним секторами та між приватною та громадською життям як таким. Поточні соціальні тенденції до індивідуалізації, цифровізації, інтернаціоналізації та інтенсифікації також породжують нові ризики порушення принципів етики у державному секторі» [8].

Основною складовою такої проблеми на рівні місцевих органів влади та самоврядування, а так само в сфері правового примусу є висока політизація,

часткова залежність від місцевого капіталу або перебування під впливом територіальних громад.

Подібна проблема в Сполучених Штатах Америки була свого часу частково вирішена шляхом запровадження етичних кодексів – від Кодексу для державних службовців США 1954 року та створення Етичного кодексу координуючого органу федерального рівня у 1978 році, до сучасності.

При цьому слід врахувати, що культура американського громадянського суспільства базується на понятті того, що будь-яка державна влада походить від американського народу і представники цієї влади повинні слугувати у його інтересах. Такі умови тягнуть за собою пильну увагу до діяльності представників влади з боку громадськості. Саме тому питання етичності державних службовців та службовців на виборних посадах стоять у США на першому плані, як на загальнодержавному рівні, так і на рівні регіональної та місцевої влади, різних асоціацій, що присвячують свою діяльність дослідженню етичних дилем державної служби, що дозволяє оперувати багатою ресурсною базою в цій сфері.

Аналогічний досвід був використаний країнами Скандинавії та Західної Європи під час реформування правових систем в рамках імплементації спільного законодавства ЄС та приніс позитивні результати.

Однак, як і з США, приклади використання в ЄС етичних кодексів як цілком ефективних засобів врегулювання конфліктів інтересів, а також формування морально-етичних компетенцій державних службовців і юристів в їх числі, носить однобокий характер.

Однією з умов належного сприйняття суспільством та представниками влади кодексів етичної поведінки було те, що значна кількість міжнародних корпорацій, що діяли також на території Західної Європи та Скандинавії, запровадила подібні вимоги до своїх співробітників задовго до нормативного регулювання аналогічної сфери державного управління.

І, як показує дослідження SIGMA № 44 «Стійкість реформ державної служби в Центральній і Східній Європі через п'ять років після вступ в ЄС» [30],

кодекси професійної етики не завжди ефективні.

Так, відповідно до результатів вказаного вище дослідження можна поставити під сумнів та ефективність кодексів етики. Ці кодекси були популярні в урядах ЦСЄС (центральна та східна частина ЄС) наприкінці 1990-х і на початку 2000-х років. Тільки в Чеській Республіці та Словаччині немає кодексів етики. Однак у Чеській Республіці є закон про конфлікт інтересів, що означає, що основні принципи етичної поведінки посадових осіб держави сформульовані. У Словаччині кілька разів робилися спроби створити кодекс етики, проте через відсутність управлінських ресурсів далеко просунутися в цій галузі не вдалося.

Як і у разі декларування коштів, під час обговорення кодексів етики є відчуття неефективності. У більшості випадків порушення кодексу етики підлягає дисциплінарним санкціям, але нерідко важко точно встановити, чи порушує ту чи іншу поведінку якийсь етичний принцип чи ні. Тому не можна сказати, наскільки важливими були дотепер кодекси етики з погляду реальної практики державного управління, і для визначення цього будуть потрібні подальші дослідження. В той же час дані ЦСЄС показують, що кодекс етики відіграє важливу символічну роль для державної служби як статут та заяву цілей.

У цій якості він може використовуватися для курсів навчання етики держслужби, для інформування та обговорення, дозволяючи чиновникам зрозуміти, хто вони та ким вони хочуть бути. [30 с. 63-64].

За висновками дослідження Конгресу місцевих та регіональних влад Ради Європи «Конфлікти інтересів на місцевому та регіональному рівні», прийнятому за Резолюцією від 07 листопада 2018 року, «Незважаючи на те, що конфлікти інтересів зустрічаються у всіх сферах суспільного життя, місцева та регіональна влада схильна до особливого ризику через їхню близькість і тісніший контакт зі структурами громадянського суспільства та місцевими підприємцями. І хоча в даний час це питання вирішено в більшості країн, результат часто зводиться до збільшення числа правил і норм, складних з точки

зору врегулювання та виконання. Більшого ефекту можна досягти, використовуючи ціннісний підхід, зосереджуючи увагу на навчанні, підготовці та прозорості» [23, с. 98].

Узагальнюючи результати дослідження Конгресу місцевих та регіональних влад Ради Європи «Конфлікти інтересів на місцевому та регіональному рівні» слід відзначити, що на думку експертів, для належної ефективності кодексів етичної поведінки держслужбовців велику увагу необхідно приділяти формуванню в них певних моральних якостей, освоєнню в ході проведення навчання практичних навичок аналізу ситуацій та вирішення конфліктів інтересів. Адже найчастіше позитивне сприйняття ефективності того чи іншого інструменту може зрости тільки якщо він застосовується практично. Наприклад, якщо пропонується навчання етики у сфері конфліктів інтересів, то воно також вважається ефективнішим. Коли проводиться аналіз ризику, його ефективність вважається набагато вище, ніж якби ефективність даного інструменту розглядалася лише теоретично [9, с. 96-97].

Також деякими закордонними вченими в ході досліджень досвіду пострадянських країн Балтики відзначено, що є суттєві відмінності у тому, що стосується значення дисциплінарного кодексу для реальної практики організації держслужби. У Литві та Латвії кодекси є важливими інструментами у тих випадках, коли керівники держслужби збираються звільнити старших чиновників. Застосування дисциплінарних заходів не обов'язково має вести безпосередньо до звільнення, але в будь-якому разі чинить тиск на чиновника. У Латвії, наприклад, такий захід позначився на керівнику апарату держслужби та посадових осіб цього відомства після розбіжностей із членами уряду щодо роботи зі скаргами та застосування дисциплінарних заходів.

В інших країнах стосовно старших чиновників не обов'язково застосовувати дисциплінарні заходи, оскільки ці посадові особи зазвичай відправляються у відставку без особливих труднощів.

Українські дослідники в галузі формування морально-етичних компетенцій бакалаврів правознавства також певною мірою підтверджують

тезу про передчасно завищені очікування від кодексів етичної поведінки правників.

В своїй статті «Особливості дисциплінарної відповідальності адвоката за порушення правил адвокатської етики» Я. Фляжнікова відзначає що «варто підсумувати: сьогодні виникає необхідність переосмислення кожним адвокатом звичайних прийомів, способів та методів роботи, а також слід сформувати необхідні нові навички професійної діяльності. У наш час критично важливо створити налагоджений механізм дисциплінарної відповідальності адвоката за порушення Правил адвокатської етики у найбільш захищений для адвоката спосіб. До того ж досить часто на практиці прослідковуються переважно латентні, а періодично й відкриті випадки правового нігілізму, тому радикально необхідно врятувати професійну культуру і справжню адвокатську етику. Отже, досліджуючи питання дисциплінарної відповідальності адвокатської практики, очевидно, що деякі питання, які обговорюється сучасною адвокатською спільнотою, потребують вдосконалення [56, с. 184-190].

В своїй роботі «Нормативні акти етичної поведінки поліцейських як необхідна частина законодавчого забезпечення їхньої співпраці із суспільством» к.ю.н., доцент Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого В. Трофименко, кандидат юридичних наук, доцент зазначає наступне: підсумовуючи аналіз Правил етичної поведінки поліцейських, можна констатувати, що за змістом вони наближені до європейських зразків. Але є певні недоліки і питання, які вони піднімають. До недоліків можна віднести відсутність норм про умови роботи правоохоронців, не звернута увага на їхні права, не перераховані заходи заохочення і відповідальності. Доречно було б врахувати досвід Бельгії та ввести як форму оцінки роботи поліцейського його спілкування з керівником на очах усього колективу. Звертаючись до поставленої проблеми, то це проблема ретельної теоретичної підготовки правоохоронців та виховання у них певних компетенцій [55].

Кандидат юридичних наук, доцентка, радниця ректора Львівського державного університету внутрішніх справ І. Євхутич у своїй монографії

«Мораль і право в системі соціальних уявлень та їх місце й роль у діяльності Національної поліції України» слушно зауважує, що у наш час спадковість моральних принципів у суспільстві забезпечується значною мірою завдяки освіті та вихованню: причому – на відміну від ранніх епох розвитку людства – не тільки на рівні родинному, а й у централізованій державній освітній системі. Тому значущим фактором передачі моральних принципів і цінностей є особистість вчителя, адже саме він є творцем їх ідейно-морального обличчя [18].

Важливість формування поведінки на підставі отриманих вмій, знань та навичок – тобто фактично морально-етичних компетенцій, саме за допомогою державної підтримки та регламентування освітньої системи зазначається також в працях зарубіжних дослідників – роботах Т. Манна [26] та А. Шпікгоффа [61].

1.3. Зміст та структура морально-етичної компетентності

Багато учених-правників сходяться на думці, що професійна підготовка юристів у ЗВО має забезпечити розвиток у студентів високої культури, гуманістичного світогляду, високих моральних якостей, сформувати фахівців, здатних до творчого осмислення правничих процесів, компетентно реалізувати свої професійні функції, бути патріотами та активними громадянами [51 с. 123-127]. З точки зору формування моральної культури майбутнього правника визначальне значення мають соціальне середовище, культурологічні чинники та сукупність їх впливів. Таким чином, слід констатувати інтегрованість комплексного поєднання складників: правник – суспільство – культура, без врахування яких неможлива ефективна професійна підготовка майбутніх юристів. Сучасна світоглядна ситуація засвідчує зміни традиційних кодифікацій норм та принципів нормативності; сучасний етап соціокультурного розвитку формує варіант «моральної юрисдикції», що ґрунтується на мотивах відповідальності, справедливості, довіри, чесності та відкритості людської

діяльності; зазначені вимоги стають основоположними для різних етичних документів як національного, так і міжнародного характеру. У контексті плюралізму пріоритетів та ціннісних настанов, відсутності об'єднувальних морально-етичних ідей соціальної дійсності етичні кодекси постають базовими соціально-імперативними програми нормативно-належного на національному й міжнародному рівнях [60 с. 3]. Як засвідчує аналіз, значний потенціал у вирішенні означених завдань професійної підготовки майбутніх бакалаврів з правознавства належить саме категоріям етики: морально-духовній культурі, моральній свідомості та самосвідомості, обов'язку, відповідальності, справедливості, честі і гідності, совісті, моральній діяльності, культурі спілкування та ін.

Відзначимо, що мораль і етика в комплексному поєднанні цих категорій є основою процесу формування морально-етичної компетентності майбутніх правників. У зв'язку з цим необхідно підкреслити, що поведінка особистості ґрунтується на домінуючій у суспільстві нормативній основі, яка виділяє регулюючі зразки та правила. Тому морально-етичні засади у професійній діяльності майбутніх фахівців з юридичною освітою, складають моральна культура фахівця-юриста, його етична самосвідомість, обов'язок і справедливість, гуманістична основа морально-етичних ставлень. Таким чином, усвідомлення майбутнім правником важливості морально-етичних норм і підходів як необхідної складової його професійної діяльності дає змогу будувати процес професійної підготовки юриста на засадах гуманістичної педагогіки, наповненні навчального матеріалу системою морально-етичних цінностей в якості світоглядних орієнтирів. Отже, в цьому аспекті ми розглядаємо особистість правознавця як сформовану «Я-концепцію», в основі якої закладено нормативні морально-етичні регулюючі зразки та правила, закони моральної свідомості та справедливості.

«В науковому пізнанні моральний фактор – необхідна складова руху до істини, а тому потреба об'єктивного відношення, тобто відношення, яке відповідає «міркам певного виду», – умова об'єктивності пізнання в науці,

мистецтві, предметно-практичному формуванні, стосунках між людьми, зрештою, у ставленні людини (кожної конкретної особистості) до себе самої», – саме так розмірковують українські дослідниці Н. Скотна та В. Мовчан у своєму науковому доробку «Мораль перед викликами сучасності» [47, с. 8]. Загальновідомим є той факт, що духовність – є вершиною, найвищим рівнем розвитку особистості. Будь-яке ставлення людини до світу в ньому містить моральний складник, який виступає однією із форм суспільної свідомості, а її нормативно-регуляційна функція організовує та фіксує глибинні принципи ставлення особистості до себе та інших у відповідності до положень морально-етичних кодексів. Йдеться саме про моральні потреби. Тобто, мораль покликана в умовах глобальних виявів аморальності стати основою для формування культури особистості, тим більше, що втратились традиційні, сформовані народом (кожним з численних народів на планеті) моральні підстави стосунків, які охоплювали природний світ, відносини в соціальному середовищі, сімейні, родинні стосунки тощо... Адже почуватися гідною особою на об'єктивних підставах – моральністю намірів і дій та здатністю впроваджувати їх у життя, збагачуючи досвід людства, – великий духовний привілей [47, с. 13-14]. Із вищезазначеного зрозуміло, що засадничі принципи і норми моралі виступають стратегічними скеровуючими орієнтирами, згідно яких формується духовне у змістовнення цих форм. Звідси очевидно, що моральна ірраціональність особистості майбутнього правника функціонуватиме як особистісна самоорганізація та саморегуляція зі стійкою сформованістю етико-юридичних цінностей на мотиваційному, поведінково-діяльнісному та когнітивному рівнях, базовою функціональною структурою якої виступатиме духовність.

Отже, підсумовуючи численні дослідження, зазначимо, що мораль і етика постають не тільки чинниками, які визначають моральну культуру, а й визначають модернізацію соціально-педагогічного складника змісту навчання як домінуючого чинника формування моральної культури, «Я-образу», відповідальності, ціннісних орієнтацій майбутніх правників, що має винятково

важливе значення у їхній майбутній професійній діяльності [15].

Важливість морально-етичної складової професійної підготовки майбутніх правників на першому рівні вищої освіти ініціює розгляд змісту і структури морально-етичної компетентності юриста.

У загальному плані дослідники по різному виділяють структуру професійної компетентності, як і структурні елементи професійної компетентності юриста (таблиця 1.1)

Таблиця 1.1

Загальні структурні компоненти професійної компетентності фахівця та складники професійної компетентності юриста

Дослідники	Компоненти професійної компетентності правника
О. Скакун, Н. Овчаренко [46]	Гносеологічний (наявність знань, необхідних для виконання професійного обов'язку, постійне їх оновлення, удосконалення); нормативний (обсяг повноважень (прав та обов'язків) юриста-фахівця або посадової особи, установлених законом чи статутом органу (організації)); функціональний (здатність юриста виконувати професійні обов'язки на основі правового досвіду – особистісного, колективного, територіального); особистісний (усвідомлення юристом його призначення, оцінку власних професійних здібностей, самокритичність, здатність до самоаналізу власних професійних якостей)
В. Свідовська [4]	Мотиваційно-ціннісний (професійно-орієнтовані ціннісні установки, мотиви, цілі, потреби й інтереси); емоційно-вольовий комплекс (емоційно-вольові якості, важливі для фахівця юридичної галузі); когнітивний (наявність знань, необхідних для реалізації професійних завдань, а також готовність їх раціонально й творчо використовувати); діяльнісно-рефлексивний (професійні уміння й навички, здатність прогнозувати, аналізувати й оцінювати результати власної професійної діяльності) та комунікативний (комунікативні знання, уміння й навички, необхідні для забезпечення ефективної професійної комунікації)

Г. Яворська [62]	Навчальна компетентність (студент прагне до забезпечення навчального фундаменту своїх професійних дій, володіє досвідом правотворчої діяльності, у нього вироблено критичний стиль правового мислення); етична компетентність (студент розуміє значення майбутніх професійних функцій з позиції морально-етичних норм суспільного устрою, користується у своїй практичній діяльності нормами Кодексу юриста студент, прагне до балансу усіх функцій правовідносин); комунікативна компетентність (студент орієнтується в основних прийомах і технологіях комунікації, володіє досвідом правоконсультації, переконання, інтерв'ювання, навіювання, аналізує і коригує власні комунікативні контакти); соціальна компетентність (студент розуміє значення власної соціальної позиції у професійній діяльності, володіє системою знань, умінь, ставлень, ціннісних орієнтацій та поведінкових компонентів у соціумі, знає, як самореалізувати себе у ньому); інформаційна компетентність (студент відноситься до інформації як до основного джерела професійного розвитку, розуміє специфіку інформаційних потоків у діяльності правознавця, володіє вміннями знаходити та аналізувати необхідну інформацію, знає як її застосувати на практиці, уміє отримати, систематизувати і зберігати інформацію)
Д. Александров, В. Андросюк, Л. Казміренко [1]	Емоційний - визначається оціночними судженнями і відношенням людини до норм права (позитивне, нейтральне, негативне); - Поведінковий (вольовий) - припускає наявність психологічної установки на правослухняну поведінку, звички до виконання норм права і
Л. Казміренко, Є. Моїсєєв	Нетерпимого ставлення до правопорушників

Підсумовуючи подані у таблиці 1.1 можна зробити висновок, що аналіз структурних складових професійної компетентності фахівця загалом, та відповідний аналіз структурних елементів професійної компетентності юриста виявив, що вона інтегрує в собі як загальні компетентності (світоглядні та морально-етичні цінності, широка соціально-гуманітарна ерудованість,

усвідомлення полікультурного сенсу життя тощо), так і спеціальні (фахові) компетентності (теоретичні і прикладні знання про природу і призначення права, його доктрини, конкретні уміння і навички у процесі правозастосування тощо). Знову ж, ми приходимо до структурного подання інтегральної професійної компетентності, як це зроблено у відповідному стандарті спеціальності Правознавство та освітньо-професійній програмі.

Відтак, аналіз першоджерел, предметом якого стала структура професійної компетентності здобувачів першого рівня вищої юридичної освіти, став орієнтиром у побудові компонентної структури професійно-етичної компетентності майбутніх бакалаврів з правознавства. Зазначимо, кожний її компонент/складник (мотиваційний, особистісний, операційно-діяльнісний та оцінно-рефлексивний) характеризується певним змістовим наповненням, а елементи тісно пов'язані між собою й взаємозалежні. Мотиваційний компонент є змістовим ядром, тією домінантою в структурі професійно-етичної компетентності майбутніх бакалаврів з правознавства, що визначає ключову спрямованість в сходженні фахівця до його морально-духовної професійної досконалості та вищості.

Формування мотивації – складна проблема: як у дидактичному, так і у виховному аспекті. Без задоволення майбутніх правників своїм навчанням складно сформулювати найвищий усвідомлено-рефлексивний рівень мотиваційної готовності, за якої провідну роль відіграють цінності саморозвитку, професійного самовизначення й самореалізації.

Таким чином, розвиток внутрішньої мотивації – як поштовх до досягнення мети є важливим чинником впливу на процес формування професійно-етичної компетентності майбутніх бакалаврів з правознавства. Базисом цієї діяльності виступають потреби та прагнення студентів до засвоєння законів моральної поведінки у галузі права, бездоганного професійного життя, соціальної відповідальності за результати своїх рішень і дій, врешті-решт, моральної самовідданості справі.

Не менш важливим у структурі морально-етичної компетентності

майбутніх бакалаврів з правознавства є особистісний компонент. Він передбачає сформованість професійно важливих, психічних, моральних та особистісних якостей, високий рівень інтелектуального розвитку, усвідомлених норм поведінки, комунікативної компетентності, емоційно-вольової стійкості, а надважливе місце посідає гуманоцентристська сутність їхньої етично орієнтованої фахової підготовки.

У цьому аспекті ми підтримуємо думку О. Скакун та І. Овчаренко, які до важливих для правника особистісних якостей і вимог відносять: «керуватися принципом верховенства права, знати й поважати закони; уміти організувати свою діяльність, самокритично оцінити її результати, бути переконаним у необхідності постійного професійного самовдосконалення, уміти акумулювати й застосовувати на практиці нову інформацію; бути справедливим і гуманним, поважати моральні цінності, бути здатним нести відповідальність за долю людей; поважати чужу думку, у разі глибокої переконаності в правоті вміти відстоювати власну думку, проявляти твердість і незалежність у відстоюванні своїх суджень, не боятися сміливих ідей; мати здатність поставити себе на місце іншої людини (клієнта) й оцінити ситуацію з цієї позиції, бути здатним до співпереживання й милосердя» [46 с. 32].

Важливим складником професійно-етичної компетентності майбутніх здобувачів правової освіти є процесуальний. Цей структурний елемент морально-етичної компетентності охоплює: «способи етичних дій (засоби, форми, методи, прийоми педагогічного впливу), сформовані на рівні умінь або навичок; тактику особистісно зорієнтованої поведінки (стиль) у процесі взаємодії з учнями; виявлення педагогічного такту; комунікативні здібності; вміння безконфліктного вирішення педагогічних ситуацій, що вимагають від педагога відповідного морального вибору» [58 с. 23].

Особливістю рефлексивної складової морально-етичної компетентності майбутніх правників першого рівня вищої освіти є те, що вона є проявом рефлексивності як властивості особистості правника; фактором регуляції професійної діяльності шляхом самопізнання правником свого внутрішнього

стану; зосередженості його свідомості на власній особистості.

Рефлексивний компонент морально-етичної компетентності майбутніх правознавців характеризується сформованістю умінь оцінювати власний рівень етичних знань, а також мету, завдання та результати професійних дій на їх відповідність вимогам і нормам правничої етики; здатністю до саморефлексії та самооцінки власної діяльності (поведінка, дії, слова, думки) у контексті духовно-моральної парадигми; уявленням про самого себе як морально цілісної особистості на основі адекватної самооцінки; переходом до позиції активного суб'єкта.

Таким чином, нами визначено структуру морально-етичної компетентності майбутніх правників, що містить мотиваційний, особистісний, операційно-діяльнісний та оцінно-рефлексивний компоненти.

РОЗДІЛ 2

ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ ПРАВОЗНАВСТВА У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

2.1. Організаційно-педагогічні умови формування морально-етичної компетентності майбутніх правознавців у процесі фахової підготовки

Успішна реалізація процесу формування морально-етичної компетентності майбутніх правознавців на першому ступені вищої освіти відбудеться за певних умов, які повинні бути визначальними для забезпечення високої ефективності цього процесу.

Аналіз педагогічної і методичної літератури стосовно поняття «умови» виявив низку трактувань цього феномену. Т. Гороховська пояснює «умову», як необхідну обставину, від якої залежить здійснення чого-небудь або особливості реальної дійсності, за яких відбувається чи здійснюється що-небудь [14].

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови дається кілька тлумачень цього поняття:

- 1) це особливість реальної дійсності, за якої відбувається чи здійснюється що-небудь;
- 2) взаємна усна чи письмова домовленість про що-небудь, угода, договір;
- 3) вимога, пропозиція, які висуваються однією з сторін, що домовляються про що-небудь, а також при укладанні угоди, договору;
- 4) необхідна обставина, яка робить можливим здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь;
- 5) правила, які існують або встановлені в тій чи іншій галузі життя, діяльності, які забезпечують нормальну роботу чого-небудь;
- 6) сукупність даних, положення, що лежать в основі чого-небудь [50].

Відзначимо, що із цієї сукупності визначень ми будемо розглядати як

основне четверте потрактування цього терміну.

У «Словнику-довіднику з професійної педагогіки» умова визначається як «сукупність явищ зовнішнього та внутрішнього середовища, що ймовірно впливає на розвиток конкретного психічного явища; до того ж це явище опосередковується активністю особистості, групою людей» [50].

Узагальнюючи розглянуті поняття можемо визначити, що умови розглядаються як внутрішні властивості об'єкта та зовнішні щодо нього чинники, які окремо від безпосередніх причин не можуть породити наслідків, але вони є сприятливим і необхідним середовищем для розвитку причинно-наслідкових взаємодій. Окрім того слід врахувати, що умови можуть бути як постійними, так і змінними, а також суб'єктивними та об'єктивними.

В освітніх державних стандартах зустрічаємо таке визначення умов діяльності: це характеристика оточення суб'єкта в процесі діяльності (температура, склад повітря, рівень акустичних шумів, пристосованість приміщення до праці, меблі, а також соціальні умови та час). Найбільш поширеним серед вчених є тлумачення, згідно з яким умова розглядається як середовище, в якому явище виникає, існує і розвивається; це обставина, яка є причиною, що невідворотно викликає ті чи інші наслідки, настання яких сприяє одним процесам чи явищам і перешкоджає іншим.

Власне поняття «педагогічні умови» відповідає загальному визначенню умов і означає ті необхідні обставини, що впливають на ефективність навчального процесу.. Педагогічні умови є узгодженим, спеціально створеним поєднанням змісту, форм, методів і засобів професійної підготовки майбутніх правників, що є необхідними для формування їхньої морально-етичної компетентності на першому рівні вищої освіти.

Аналіз філософської, психолого-педагогічної і методичної літератури в аспекті проблеми формування морально-етичної компетентності майбутніх правників у процесі бакалаврської підготовки, бесіди з викладачами юридичних факультетів університетів дозволили нам визначити комплекс педагогічних умов формування цього феномену, зокрема:

- розвиток у майбутніх правників активної суб'єктної позиції, позитивної мотивації до формування морально-етичної компетентності на засадах гуманізму;

- суб'єкт-суб'єктна взаємодія студентів і викладачів фахових дисциплін, особистий приклад морально-етичної поведінки викладача в організованому освітньому середовищі університету;

- створення і вирішення в рамках контекстного навчання морально-етичних професійно орієнтованих ситуацій.

Розглянемо більш детально кожен із запропонованих нами умов та обґрунтуємо їх вибір в контексті нашої проблематики. Реалізація умов буде можлива при врахуванні таких чинників, як: зміст навчального матеріалу; організація навчально-пізнавальної діяльності; методи оцінювання діяльності студентів; ІТ-забезпечення і т. ін.

Розвиток у майбутніх правників активної суб'єктної позиції, позитивної мотивації до формування морально-етичної компетентності на засадах гуманізму вважаємо першою умовою формування цифрової компетентності. Щоб готовність перетворилася на стійкий психічний стан, характеристику особистості правника, необхідні позитивне ставлення студентів до майбутньої професії, стійкі мотиви діяльності, наявність професійно-значущих моральних якостей особистості, засвоєння сукупності професійно-етичних, спеціальних знань, оволодіння правничими вміннями й етичне застосування їх на практиці, особиста впевненість у верховенстві права та розуміння соціальної цінності законодавства.

Формування потреби в морально-етичному самовдосконаленні, адаптації до реалій сьогодення у майбутнього правника зумовлюється насамперед загальною ситуацією, в якій знаходиться нинішнє суспільство, яке характеризується негативним ставленням до правничої системи загалом і її окремих представників, в тому числі внаслідок неодноразових грубих порушень професійної і загальної етики окремими представниками правничої системи, зокрема, Головою і суддями Конституційного суду у 2021 році,

резонансні ДТП з правоохоронцями, тощо. Неврахування цих чинників визначається науковцями як стадія історичної кризи адаптації, або футурошок. Цей аргумент лише підкреслює актуальність морально-етичної складової професійної діяльності правника в сучасному світі. Підготовка фахівців в сучасних реаліях повинна направляти майбутнього правознавця на подальше морально-етичне вдосконалення для того, щоб бути гідним представником професії, продовжувати конкурувати на ринку праці.

Ми вважаємо, що навчальний процес здійснюється активніше в тих випадках, коли він пов'язаний із вирішенням проблемних ситуацій, які мають мотиваційну основу, включаючи живий інтерес доморально-етичної компетентності: у чому вона полягає? Як виявляється? Що необхідно для її формування і розвитку?. Адже мотиви стимулюють, організовують і спрямовують навчальну діяльність правників. Саме тому викладачі юридичного факультету повинні розкривати студентам широкий спектр виявів морально-етичних проблем під час професійної діяльності, ефективність діяльності правознавця в нинішніх соціальних умовах, особисту моральну відповідальність правників за прийняті рішення, наявність проблемних питань етичного вибору в повсякденній професійній діяльності, потенціал гуманістичних, морально-етичних відносин у правовій системі в рамках законів і правових норм в процесі навчально-практичної підготовки.

За результатами проведених в ході даної роботи досліджень та опитування як здобувачів освіти, так і роботодавців, можна зробити попередні висновки щодо потреб організації навчального процесу. Так, суттєвою передумовою організації якісної співпраці викладачів та студентів є бажана наявність у викладачів закладів вищої юридичної освіти, окрім особистого широкого світогляду і професійного юридичного досвіду, достатнього рівня підготовки, що полягає у наявності навичок роботи із сучасними інформаційно-комунікаційними, освітніми технологіями, мотивації до роботи із студентами засобами систем організації дистанційної освіти, особливо, коли стосується роботи в позаурочний час.

Кожна з цих умов відповідає за формування певних компетентностей майбутніх бакалаврів з правознавства, що в сукупності складають фахову компетентність.

2.2. Модель формування морально-етичної компетентності майбутніх бакалаврів правознавства у процесі фахової підготовки з врахуванням вітчизняного та закордонного досвіду

Уточнюючи розуміння змістової сутності поняття «модель», ми прийшли до висновку що це система, яка мисленнево уявляється або матеріально реалізується, віддзеркалюючи або відтворюючи об'єкт дослідження, здатна заміщати його так, що її вивчення дає нову інформацію про цей об'єкт [52, с. 22];

Слід зазначити, що в теперішніх умовах Україна потребує реформування юридичної освіти відповідно до вимог західноєвропейського освітнього процесу. При цьому використання досвіду вищих навчальних закладів, що вивчають британську правову систему (з великою кількістю прецедентного права), а також скандинавську та нідерландську правові системи (які відрізняються значною кількістю «передумовних» нормативних актів до законів) в умовах України недоречно, адже значні відмінність в структурі законодавства створить перешкоди для застосування такого досвіду в українських ЗВО.

Таким чином взірцем може слугувати модель юридичної освіти Німеччини, правова система якої найбільш подібна до правової системи України. Також німецька система юридичної освіти надає студентам можливість вивчати практику правозастосування та акцентує увагу на методах вирішення правових задач, що допоможе відійти від поширеного в Україні абстрактно-описового способу викладання і надасть студентам з автономним типом юридичного мислення можливість підготуватися до практичної

юридичної діяльності. У зв'язку із зазначеним вище, слід визначити основні підходи до реформування правничої освіти в Україні.

По-перше, аналіз проектів діючих стандартів освіти чітко показав, що існує надмірне навантаження студентів-юристів дисциплінами неюридичного профілю. У більшості закладів вищої освіти України навчальні програми для студентів першого курсу спрямовані на вивчення загальних дисциплін, а вже з другого курсу починається вивчення юридичних дисциплін за різними галузями права. Для прикладу у Німеччині, існує протилежна ситуація, коли вже на самому початку навчання студенти знайомляться із конкретними правовими дисциплінами.

По-друге, не менш серйозна проблема виявилась в результаті аналізу літератури, представленої для студентів-юристів – в основі більшості навчальних посібників та підручників лежить радянський підхід. Необхідність розробки нових навчальних матеріалів із врахуванням європейських стандартів і є другим підходом до реформування освіти. До того ж, такі навчальні матеріали повинні включати у себе такі дані, які включатимуть методику вирішення юридичних казусів і проблем етичного вибору, а також формування на цих прикладах морально-етичних компетенцій майбутніх юристів. Адже саме неможливість застосовувати отриманні теоретичні знання на практиці є глибокою багаторічною проблемою, з якою стикаються випускники та роботодавці.

Окрім цього, на думку представників української науки, потребує оновлення й викладацький корпус. Наразі в Україні склалася ситуація, за якої більшість викладачів поєднують викладацьку діяльність із практикою, що негативно зазначається на якості надання освітніх послуг. Про недоцільність поєднання практичної та наукової діяльності викладачів свідчить досвід Норвегії, Швеції та Литовської Республіки. Враховуючи те, що існує безпосередній зв'язок між юридичною освітою та юридичною професією, в Україні, на жаль, наявний розрив між потребами юридичної професії і тим, як здійснюється підготовка правників.

Більшість дослідників виділяють три основні недоліки підготовки юристів: проблема з розумінням професійних цінностей, професійної етики; невміння застосовувати на практиці здобуті юридичні знання; брак практичних знань і навичок майбутніх юристів. Проте, можливо, найголовнішою проблемою, з якої власне і витікають усі інші, є відсутність послідовної політики в державі, що має наслідком відсутність єдиних стандартів, невизначеність мети, до якої має дійти юридична освіта.

Дана проблема пов'язана із тим, що університети в Україні мають своєрідну автономію, і, відповідно, визначають завдяки цьому різні вимоги та підходи. Більше того, через таку автономію вищих навчальних закладів необхідно не допускати перетворення університетів у сімейні родинні доктрини [28, с. 152-153]. Особливо цінним і суттєвим внеском до концепції оновлення і модернізації юридичної освіти в Україні є теорія Томаса Манна [28], зокрема йдеться про рівні результатів навчання майбутніх правників з урахуванням німецького досвіду. Так, дослідником виокремлюється наступні рівні:

- пороговий рівень (відповідає мінімальним вимогам (оцінкам E і D), характеризується: фрагментарністю знань; вмінням застосовувати набуті знання на практиці в простих ситуаціях, але не при підвищенні рівня складності; браком самостійності у застосуванні методів теоретичного дослідження і практичної діяльності; розкриттям загальних компетентностей у поодиноких випадках) [28, с. 79];

- типовий рівень (відповідає середнім вимогам (оцінкам C і B)), характеризується: середнім чи добрим розумінням і оволодінням знаннями, вміннями та практичними навичками; вмінням застосовувати набуті знання на практиці в простих і більш складних ситуаціях; наявністю зв'язку між окремими знаннями, проте недостатністю вмінь і практичних навичок з оцінювання відповідної інформації у контексті сукупності знань; самостійністю обрання й застосування методів у заданих ситуаціях; розкриттям загальних компетентностей у більшості ситуацій) [28, с. 79-80];

- відмінний рівень (відповідає високим вимогам (оцінці A)),

характеризується: дуже добрим чи відмінним сприйняттям і оволодінням знаннями, вміннями та практичними навичками; вмінням застосовувати отримані знання і демонструвати набуті вміння та практичні навички на практиці у складних ситуаціях; можливістю здійснити аналіз певної інформації у контексті системності знань; самостійністю обрання найбільш оптимальних методів та їх ефективного застосування у всіх, в сутності, заданих ситуаціях; розкриттям загальних компетентностей у всіх ситуаціях) [28, с. 80].

Варто зазначити, що нагальними проблемами сьогодення юридичної освіти в Україні є: відсутність актуальних національних стандартів для юридичних професій, «розрив між потребами юридичної спеціальності і тим, чим забезпечує юридичну професію фахова освіта»; невідповідність діючих нормативних вимог до компетентностей правників сучасним викликам юридичної професії. Звідси виникає актуалізація завдання: формування правника-професіонала якісно нового типу. При цьому йдеться про наявність у випускників ЗВО сформованих морально-етичних компетенцій – слідування етичним правилам професії, соціально-моральну особистісну відповідальність за наслідки власних рішень і дій, про служіння суспільним інтересам, адже нові вимоги сьогодення зобов'язують юриста не лише знати законодавство, а й бути носієм гуманістичних цінностей, морально-етичних якостей, утверджуючи ідеали гідності, честі, добра, порядку й справедливості.

З метою запозичення в Україні міжнародного досвіду у цій сфері також можна звернутись до розгляду практики підготовки правознавців у закладах вищої освіти Сполучених Штатів Америки. У цій країні юридичну освіту здобувають на Юридичних факультетах («школи»), як державних, так і приватних університетів. При вступі абітурієнтів увага акцентується на рейтинг факультету, який, по суті, є запорукою успіху для майбутньої професійної діяльності з метою працевлаштування в престижних компаніях юридичного профілю [28].

Також можливо використати досвід Японії, викладений в роботі Масахіро Танака «Японські правничі школи в кризі: дослідження здатності випускників

японських правничих шкіл знайти роботу» [63].

Відповідно до висновків Масахіро Танака, сформульованих для подолання кризи юридичної освіти Японії «нова система юридичної підготовки має бути створена не шляхом фокусування тільки на одному елементі відбору через уніфікований національний іспит на доступ до правничої професії, а шляхом органічного поєднання юридичної освіти, уніфікованого національного іспиту та правничого тренінгу і стажування як «процесу». Як ядро такої системи, правничі школи, професійні школи для освітньої підготовки до правничої професії, мають бути створені» [63, с. 2]. При цьому, традиційно для Японії, особлива увага повинна бути приділена до формування моральності майбутнього юриста, його здатності вирішувати складні завдання з етичним вибором між соціальною нормою та буквою закону, формуванню внутрішнього переконання в добродетності та верховенстві права.

Особливістю юридичної освіти є її практичне спрямування, внаслідок чого навчання має бути побудоване саме на розгляді та дослідженні прикладів конкретних справ. Варто відзначити, що у навчальному процесі в правничих школах Німеччини відсутній поділ занять на лекції та семінари. Студенти повинні готуватися до кожної пари шляхом ознайомлення із декількома судовими справами. Наприклад в Університеті імені Людвіга Максиміліана в Мюнхені студент в середньому на кожну дисципліну повинен прочитати мінімум 50 сторінок. На парі прочитаний матеріал обговорюється з викладачем, який ставить дискусійні питання. Такий метод викладання має назву метод Сократа. Під час розгляду справ викладач звертає увагу на такі елементи як факти справи, сторони, предмет спору, вирішення справи, її обґрунтування (reasoning), правило із справи (rule), позиція суду, позиція захисту, позиція обвинувачення, докази, які були подані сторонами. Після цього викладач намагається з'ясувати позицію студентів до рішення, які повинні його аргументувати [13]. В кінці кожного курсу студенти складають іспит, який у більшості випадків є письмовим. Майбутнім правникам надаються фактичні обставини справи, які вони повинні проаналізувати, виявити предмет суперечки

та вирішити його, використовуючи наявні підручні матеріали. Відповідь повинна містити такі елементи: постановка проблеми (визначення предмету суперечки); зазначення правил, які вирішують аналогічні ситуації із поясненнями; застосування цих правил до обставин справи, яка розглядається та висновок. Проте, не можна вважати на цьому етапі процес навчання завершеним, оскільки закінчення юридичного факультету надає право особі працювати лише помічником юриста. Навчання в магістратурі також ніяким чином не впливає на посаду. Особи вступають на магістерську програму для отримання знань в певній галузі права (страхування, міжнародний комерційний арбітраж, права людини тощо). Для того ж, щоб представляти інтереси клієнтів в суді, займати посаду судді чи прокурора особа повинна скласти юридичний іспит (American Bar Exam), який має свої особливості для кожного штату у зв'язку з відмінностями у законодавстві. На підставі статистичних даних у більшості штатів юридичний іспит успішно складають від 50 до 80 відсотків кандидатів [13].

Отже, підсумовуючи зазначимо: науковці підкреслюють, що такий досвід буде корисним для запозичення нашою державою окремих положень, оскільки, як показує багаторічна практика організації юридичної освіти у США та Німеччини, здобутки у цій сфері є дійсно вагомими.

Юридична освіта в Німеччині вважається однією з найскладніших у всьому світі, але одночасно вона відкриває широке поле діяльності для багатьох професій. У Німеччині для випускників, які мають успішні результати з іспитів, незалежно від кон'юнктурних перемін завжди існують гарні професійні перспективи. Так, під час навчання на юридичному факультеті студент отримує знання з найважливіших галузей права, але, перш за все, засвоює методи наукового та практичного застосування права. Метою навчання є не вивчення напам'ять приписів закону, а здобуття базових знань та вмінь їх застосування, а також розуміння системних зв'язків права, включаючи його основи. Основними галузями права, що вивчаються при отриманні юридичної освіти, є цивільне право, кримінальне та публічне право. Однак, впродовж всього навчального

процесу студенти вивчають філософію права та соціологію права, що сприяє розвитку морально-етичних складових під час здобуття юридичної освіти. Досить часто до дисциплін, які викладають студентам, включають кримінологію, ювенальну кримінологію та право приведення вироку до виконання. Під час навчання застосовуються різні види занять, переважно лекції. Типовим для німецьких університетів є обов'язковість дотримання принципу *universitas scientiarum*. Це означає, що кожен студент, в принципі, може вільно відвідувати лекції. Поряд з лекціями пропонується робота в групах, проводяться додаткові лекції, колоквіуми та семінарами. При проведенні практичних занять вивчається метод юридичного опрацювання завдання на основі тренувальних випадків [61, с. 282-284].

Навчання в Німеччині поділяється на дві частини. Перші чотири роки його проходять в університеті і закінчують зі складанням Першого державного іспиту. Далі йде дворічний період (практичного) стажування, яке організують не університети, а Міністерство юстиції відповідної землі. Цей період, що називається референдаріатом, який закінчується зі складанням Другого державного іспиту. Тільки ті, хто успішно склав обидва юридичні державні іспити, можуть вважатись класичними юристами і займатись відповідними професіями (судді, прокурора, юрисконсульта, адвоката, юриста в адміністрації). Жодного подальшого навчання і/для спеціалізації більше не передбачено. Німецький юрист, що успішно склав Другий державний іспит, може безпосередньо займатись усіма юридичними професіями (система «повного юриста»). Подальша зміна юридичної професії, наприклад, з адвоката до професії судді можлива без додаткового навчання і на практиці саме так і трапляється [61, с. 46]. Відтак, досліджуючи особливості юридичної освіти в університетах Німеччини, підкреслимо, що використання і запозичення організації її досвіду буде сприяти ефективному вдосконаленню якості національної правничої освіти. Отже, проаналізовані надбання педагогічної та психологічної теорії щодо проблем і перспектив професійної підготовки майбутніх бакалаврів з правознавства крізь призму вітчизняного і зарубіжного

досвіду привели нас до важливих висновків: по-перше, сьогодні диктує нові вимоги щодо оновлення національної системи правничої освіти, надаючи елітарності юридичній професії; по-друге, заклади вищої юридичної освіти мають стати основними індикаторами правового життя країни; по-третє, наразі актуальною є втрата зв'язків юридичною освітою з духовно-моральними цінностями, адже суспільство потребує не тільки захист власних прав, свобод, отримання висококваліфікованої юридичної допомоги, нині гостро постає проблема в засвоєнні майбутніми правознавцями законів моральної діяльності, орієнтації їх до бездоганного професійного життя, виконання своїх обов'язків як духовної чесноти особистості.

2.3. Організація педагогічного експерименту з перевірки ефективності авторської моделі формування морально-етичної компетентності майбутніх бакалаврів правознавства

Науковим обґрунтуванням структури, концепції та функціональної моделі процесу формування морально-етичної компетентності майбутніх бакалаврів правознавства, вивчення стану їхньої етично-орієнтованої юридичної підготовки надають змогу продовжувати реалізацію мети – перевірку ефективності розробленої авторської моделі розглянутого феномену, ядром змісту якої є організаційні та педагогічні умови. За цією метою приступимо до визначення етапів і самої організації експерименту, його дослідження. Зазначимо, що базисом цієї методики, проведення педагогічного дослідження, стали напрацювання С. Гончаренка [12] та В. Майбороди [27] методичного характеру.

У процесі реалізації завдання дослідження було визначено, що загальна логіка здійснення цього експерименту передбачає:

- розробку експериментальнодослідної програми;
- проведення педагогічного експерименту (трьох етапів: формувального,

констатувального та контрольного);

- визначення кінцевого рівня сформованості морально-етичної компетентності майбутніх бакалаврів правознавства.

Здійснювався експеримент у три етапи:

Перший, пошуково-теоретичний етап передбачає аналіз стану розробки досліджуваної проблематики у професійній педагогіці; визначення, конкретизацію та устаткування наукового апарату дослідження, уточнення цілей, завдань та методів експерименту; формулювання положень концепції процесу формування морально-етичної компетенції майбутніх бакалаврів правознавства у фаховій підготовці; підготовку та проведення констатувального етапу педагогічного експерименту.

На другому, експериментально-дослідному етапі розроблено програму й методологію дослідження авторської моделі й науково-методичного забезпечення процесу формування морально-етичної компетентності майбутніх бакалаврів правознавства у фаховій підготовці.

В третьому, підсумково-узагальнювальному етапі включено аналіз і систематизацію даних результату педагогічного експерименту; формулювання висновків.

Констатувальний етап педагогічного експеримента полягає у:

- здійснення аналізу навчального плану, програми навчальних дисциплін на параметр їх орієнтованості на етично-моральне одухотворення й лекційного, й практичного матеріалу, їх сповненність морально-ціннісним і професійноетичним змістами;

- визначення уявлень майбутнього правника про особливості, зміст, ознаки, механізми, етапи та складники морально-етичної компетентності; обізнаності у широкому колі психолого-педагогічних питань, що розкривають закономірності й сутність морально-етичного розвитку особистості спеціаліста, його провідних факторів, умов;

- діагностика труднощів в оволодінні теоретичними матеріалами, практичними навичками та компетенціями у здійсненні морально-етично

орієнтованої правничої діяльності на принципах й засадах духовних та моральних цінностей;

- з'ясування усвідомлення критично-стратегічної важливості гуманістично орієнтовати професійно-правову діяльність: світогляду, внутрішніх установок і ціннісних орієнтацій (сформованість загальнолюдського набору духовно-моральних цінностей: добра, чесності, порядності, безкорисливості, норм, правил, принципів, еталонної моделі особисто гідної поведінки й діяльності правника), гуманістично правничі цінності (сталість і незалежний прояв своїх гуманістичних цінностей, їх закріпленість у методиці здійснення професійно-правової діяльності, поєднаність сукупності морально-орієнтованих ціннісних суджень у еталонний цілісний образ правознавця-гуманіста-професіонала).

Базисними методами у дослідженні сформованості морально-етичної компетенції майбутніх бакалаврів правознавства у фаховій підготовці на констатувальному етапі дослідницького експерименту були такими:

- аналіз змісту нормативно-правових документів регулюючих організацію фахової підготовки майбутніх бакалаврів;

- опитування;
- анкетування;
- тестування;
- бесіди;
- анкетування;
- метод експертних оцінок;
- спостереження;
- інтерв'ювання.

З метою діагностики сформованості досліджуваного феномену обрано три критерії: ціннісно-орієнтаційний, когнітивно-інструментальний та оцінювально-результативний.

Діагностика першого критерію вимагала сукупності таких показників, як: наявність мотиву і потреби, ціннісної орієнтації у здійсненні морально-етично

орієнтованої правової діяльності; домінування гуманістичного мотиву в особистісній структурі бакалавра; усвідомлення майбутнім правником соціально-моральної та етичної відповідальностей за свої дії та їх наслідки; орієнтованість на соціальну професійну взаємодію із різними суб'єктами правових відносин; мотивоване прагнення безперервного особистісно-професійного та морально-етичного самовдосконалення.

З метою отримання результатів дослідження за першим критерієм були застосовані такі методики, як, наприклад: діагностика мотивації студентів до здобуття професійно-етичних знань; дослідження особливостей аксіологічної сфери майбутніх правників; анкета щодо світоглядних установок і ціннісних орієнтацій, їх закріпленість у професійно-правовій діяльності (Додаток А); шкала морально-духовних цінностей за методикою САМОАЛ, а також субтести «Шкала ціннісної орієнтації» за методикою Е. Шостром.

На основі індикаторів:

- сформованості морально-етичних знань, умінь, компетенції та професійно значимого досвіду;

- обізнаність й оволодіння загальнонауковими професійними знаннями, досвідом, нормативно-правовими функціями, змістами і принципами етичного кодексу професійної діяльності;

- здатність до технологічного вибудовування юридичної діяльності відповідно до встановлених морально-етичних норм і правил;

- сформованість сукупності спеціалізованих, загальноправових й перцептивних умінь та навичок щодо вміння обирати оптимальне рішення та здатності переконувати інших у його оптимальності, правильності, тощо;

- володіння прийомами конструювання міжособистісних зв'язків і контактів, прояв високоморальної етико-правової культури і такту у спілкуванні із усіма категоріями громадян.

Виявляючи громадянську позицію на користь загальнолюдських та професійних цінностей досліджено ступінь сформованості морально-етичної компетентності майбутніх бакалаврів правознавства у фаховій підготовці за

другим критерієм.

Його вимірювання відбулося за допомогою таких методик: анкета на виявлення умінь застосовувати знання з етичних норм, принципів, правил у правничій діяльності; діагностика комунікативної толерантності за В. Бойком [57, с. 107-109]; тест на сформованість умінь використовувати професійно-етичні знання в професійній діяльності, дотримання вимог професійно-етичного кодексу за адаптованою методикою М Мескон, М Альберт, Ф Хедоурі; діагностика перцептивно-інтерактивної компетенції; методика дослідження сформованості морально-етичних знань, умінь та компетентностей курсантів правоохоронних спеціальностей, розроблена О. Слободянюком [48]; діагностика доброзичливості; результати контрольних робіт і тестів, бесід, спостереження та інтерв'ювання.

Діагностика третього критерію потребувала дослідження таких показників:

- особистісна спрямованість на глибоке всебічне професійне самопізнання;
- здатність до самоаналізу, самооцінка результатів своєї юридичної діяльності;
- наявність рефлексивних технологій і вмінь до порівняння результатів дії з поставленою метою;
- усвідомлення причин професійних як успіхів, так і невдач;
- прогнення роботи над собою у напрямку духовного саморозвитку;
- вміння визначати шлях особистісно-професійного розвитку відштовхуючись від адекватної самооцінки, реального оцінення своїх професійних можливостей.

Процес вивчення здійснювався на основі діагностики рівня суб'єктивного контролю; самооцінки конструктивної поведінки у конфлікті; діагностики самооцінки; експрес-діагностики «Самоаналіз-оцінка сформованості професійно-етичних якостей» за О. Слободянюком [48]; діагностики оцінки самоконтролю у спілкуванні.

Слід зазначити, що з метою мінімізування суб'єктивного впливу експериментатора на хід і результати дослідження під час реалізації запланованого усі дії проводились безпосередньо із малознайомими здобувачами першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, які були рекомендовані колегами юристами з адвокатських контор та юридичних відділів підприємств різних форм власності. Окремо було проведено інтерв'ювання осіб, які надали рекомендації щодо залучення студентів юридичних факультетів, в ході якого встановлювались бажані та реальні рівні підготовки майбутніх правників. Слід зауважити, що внаслідок певної суб'єктивності інтерв'юєрів як бажані, так і реальні рівні підготовки реомендованих осіб могли бути завищені. Однак, враховуючи значний досвід професійної діяльності та вже сформовані високі морально-етичні компетенції інтерв'юєрів (адвокатів, керівників адвокатських об'єднань – 4 особи, керівників юридичних відділів підприємств та установ різної форми власності – 5 осіб, нотаріусів – 2 особи, суддів – 2 особи) та намагання ними уникнути передвзятості, дана похибка може бути незначною.

Варто підкреслити - узагальнений рівень сформованості досліджуваного явища кожного з критеріїв визначався за середнім арифметичним кількісних значень кожного з показників.

Отже, за допомогою комплексного застосування методик і принципів наукового пошуку на констатувальному етапі нашого дослідження здійснено аналіз сучасних практик вивчення сформованості морально-етичних компетентцій майбутніх бакалаврів правознавства. Це надало нам змогу визначити рівень сформованості досліджуваного феномену: високий, достатній, середній і низький рівні, характеристику надано кожному з них.

Високий рівень – рівень майбутніх бакалаврів з правознавства, що мають розвинену вмотивованість та емоційно-позитивне ставлення до правничої професії як особистої цінності, реальне усвідомлення соціально-моральної відповідальності за наслідки своїх дій; це висококомпетентні фахівці з домінуючим етичним складником в системі цінностей особистості зі

сформованими стійкими, глибинними і системними етичними знаннями, нормами, навичками й принципами щодо здійснення правого професійного процесу; цей рівень характеризується наявністю моральних звичок як потреби здійснювати правову діяльність на засадах етично-моральних принципів, здатністю мобілізувати енергію, аналізувати відношення між обов'язками та особистісними зацікавленостями у ситуаціях морального вибору; емоційна стабільність, тактовність, наполегливість, зі сформованою потребою в особистісно-професійному рості.

Достатній рівень - він характеризується дефіцитом єдності у сформованості кожного елементу усієї структури утворення (відсутність її цілісності, недостатньої глибини та стійкості); наявністю високоавтоматизованих навичок застосування моральних норм, що вже засвоєні, але, також, певними труднощами в умовах самостійного пошуку розв'язку складних морально-етичних питань; достатнім рівнем сформованості вмінь і компетенцій щодо здійснення процедур у відповідних сферах права та достатнім рівнем розвиненості особистісно й професійно морально-етичних значущо якостей правника, як, наприклад: доброчесність, порядність, об'єктивність, відповідальність, служіння закону, конфіденційність, самотрансценденція тощо. Такі правники мають повні, глибокі та усвідомлені професійні знання, але ці знання носять дієво-репродуктивний характер їх засвоєння; наявність прагнення досягти успіху, але іноді й під зовнішнім впливом; емоційні та вольові якості сформовані не повністю; у діях й поведінці виявляються більш вольові якості, але їх вияв має характер більш епізодичний, ніж постійний; не завжди чітко здійснюють самоаналіз і самооцінку.

Середній рівень сформованості професійно-етичної компетентності майбутніх бакалаврів правознавства характеризується нестабільним, ситуативним фрагментарним виявом; спонтанним виконанням дій, але відповідно до етичних норм; недостатньо вираженими етичними потребами та цінностями; вмінням студента діяти переважно за шаблоном, вже добре відомим способом; наявністю професійно-етичних знань в галузі професійної

етики, але фрагментарних, відсутністю системності їх виконання, допущеннями в практичній діяльності до вчинків, що не відповідають морально-етичним нормам і принципам правничої етики; здійсненням рефлексій власної діяльності ситуативно, зачасітше не враховуючи її результатів у подальшому.

Низький рівень - характерний для майбутніх бакалаврів правознавства, які не мають усвідомлення особливості реалізації гуманістичних цінностей в правовій діяльності, первісності у цьому морально-етичних переконань; притаманна відсутність бажання замислюватися над змістом своєї професії.

Основними ознаками приналежності до низького рівня є несформованість етичних умінь, компетенцій, сукупностей поверхових навичок щодо оволодіння методами встановлення міжособистісних зв'язків та прояву етико-правової культури у процесі спілкування з різними категоріями громадян. Ця категорія студентів ставиться до об'єкту професійної діяльності та свого професійного обов'язку байдуже, що суперечить принципам і нормам правничої етики. Безініціативні, з обмеженими баченнями своїх професійних перспектив, із заниженою мотивацією та прагненням до особистісно-професійного розвитку, слабкими здібностями до рефлексії, неадекватною самооцінкою.

Підсумовуючи треба зазначити, що за отриманою інформацією констатувального етапу експерименту наведемо узагальнені дані щодо рівнів сформованості професійно-етичної компетентності майбутніх бакалаврів правознавства (табл. 2.1).

Отже, узагальнення результатів дослідження констатувального етапу експерименту:

- високий рівень сформованості професійно-етичної компетентності майбутніх бакалаврів з правознавства у фаховій підготовці виявлено у 18,04% респондентів;
- достатній – у 21,34% студентів;
- середній – у 31,31% здобувачів правової освіти;
- низький рівень – у 29,31% учасників експерименту.

Узагальнені дані щодо рівнів сформованості професійно-етичної компетентності майбутніх бакалаврів правознавства

№	Критерії	Рівні			
		Високий	Достатній	Середній	Низький
1	Вмотивованість та емоційно-позитивне ставлення до правничої професії	17.78	20.08	33.25	28.89
2	Усвідомлення соціально-моральної відповідальності за наслідки своїх дій	17.65	20.81	29.92	31.68
3	Здатність вирішувати правові задачі, в тому числі з наявністю етичного вибору	18.7	23.12	30.75	27.43
	Загально	18.04	21.34	31.31	29.31

Відображені результати у таблиці 2.1 наочно представимо у вигляді діаграми (рис. 2.1.).

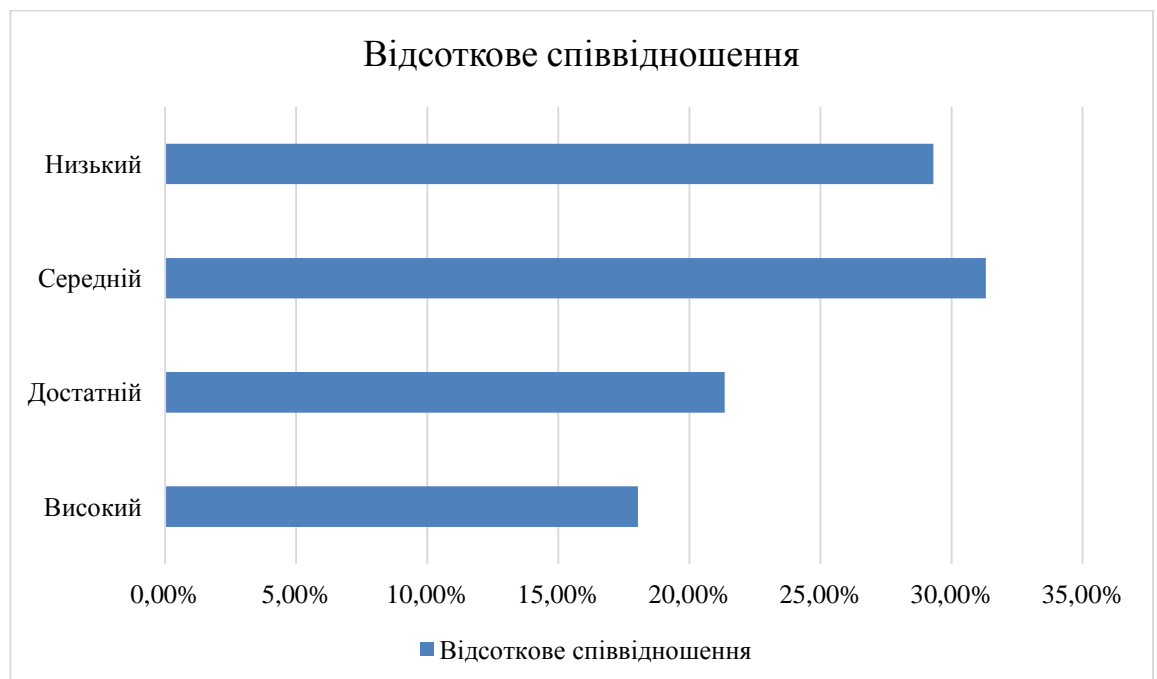

Рис. 2.1. Діаграма результатів дослідження визначення рівня сформованості професійно-етичної компетентності майбутніх бакалаврів з правознавства (констатувальний етап).

Таким чином, за результатами констатувального етапу педагогічного

експерименту можна зробити висновок, що рівень сформованості професійно-етичної компетентності майбутніх бакалаврів з правознавства у фаховій підготовці - низький, що, у свою чергу, передбачає застосування спеціальних систем заходів, що спрямовані на покращення результатів.

На формувальному етапі педагогічного експерименту здійснено упровадження структурно-функціональної моделі формування морально-етичної компетентності майбутніх бакалаврів правознавства, що передбачав наступну логічну послідовність:

- визначення контрольних та експериментальних груп;
- добір комплексу психолого-педагогічних методик з метою визначення рівнів сформованості досліджуваного явища за ціннісно-орієнтаційним, когнітивно-інструментальним і оцінювально-результативним критеріями;
- здійснення вихідного діагностичного зрізу, що констатує стан сформованості досліджуваного явища;
- цілеспрямоване впровадження в процес стажування в адвокатських конторах та юридичних відділах підприємств моделі формування професійно-етичної компетентності майбутніх бакалаврів з правознавства, в тому числі шляхом дослідження судових справ, юридичних консультацій та спілкування з наставниками;
- відстеження специфіки проходження експерименту, вимірювання проміжних результатів, коригування реалізації експериментальної моделі;
- здійснення контрольного зрізу.

Контрольний етап педагогічного експерименту передбачав обробку здобутих емпіричних даних, співвіднесення отриманого результату із поставленою метою та завданнями, коригування авторської моделі відповідно до кінцевого результату, статистичну обробку результатів дослідження.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі проведено узагальнення літературних досліджень у сфері юридичної освіти, запропоновано вирішення проблеми формування професійно-етичної компетентності майбутніх бакалаврів з правознавства у процесі фахової підготовки з врахуванням сучасних потреб держави та ринку праці. Одержані результати дослідження свідчать про досягнення поставленої мети й надають підстави сформулювати наступні висновки.

1. На підставі аналізу наукової та науково-методичної літератури з досліджуваної проблематики розкрито теоретико-педагогічні засади формування професійно-етичної компетентності майбутніх бакалаврів з правознавства у процесі фахової підготовки в філософських, педагогічних, соціологічних аспектах міждисциплінарного дискурсу. Розглянуто зміст і концепти понятійних конструкцій «професійна компетентність», «професійна компетентність майбутніх бакалаврів з правознавства», «професійно-етична компетентність майбутніх бакалаврів з правознавства», що становлять категоріальний апарат дослідження, встановлено їх взаємозалежність і взаємозв'язок.

2. У дослідженні розглянуто й охарактеризовано структуру професійно-етичної компетентності майбутніх бакалаврів з правознавства, що містить такі компоненти: мотиваційний (визнання майбутніми правознавцями значущості професійно-етичної компетентності; стійкість морально-етичних переконань; виконання професійних обов'язків відповідно до визначених етичних стандартів правничої професії; відповідальне ставлення до справи); особистісний (гуманістично-ціннісна домінанта, емоційно-вольова стійкість та система професійно важливих, психічних, моральних та особистісних якостей, необхідних для успішної правничої діяльності: ініціативність, делікатність, порядність, непідкупність, справедливість, доброчесність тощо);

операційнодіяльнісний (обізнаність щодо питань етики та прав людини, змісту та основних категорій етичного стандарту правничої професії як системи моральних вимог до особистості фахівця; наявність глибоких та міцних знань про норми етичної професійної поведінки правника), оцінно-рефлексивний (сформованість умінь оцінювати власний рівень етичних знань, а також мету, завдання та результати професійних дій на їх відповідність вимогам і нормам правничої етики; здатність до саморефлексії та самооцінки власної діяльності (поведінка, дії, слова, думки) у контексті духовно-моральної парадигми). Висвітлено сутність рівнів сформованості досліджуваного явища (низький, середній, достатній, високий).

3. Визначено й обґрунтовано концепцію формування професійно-етичної компетентності майбутніх бакалаврів з правознавства, основною метою якої є набуття здобувачами першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 081 «Право» високої морально-етичної культури, поєднаної із знаннями правничої теорії й практики та дотриманням принципу верховенства права. Визначено характерпозиції концепції щодо технології здійснення такої діяльності, зокрема: культивування чіткого усвідомлення майбутніми бакалаврами з правознавства соціально-моральної відповідальності за прийняті рішення; розвиток впевненості в верховенстві права під час їхньої правничої діяльності; духовно-моральний розвиток суб'єктів освітнього процесу з підготовкою до вирішення складних питань етичного та правового вибору; розвиток правового мислення як основної парадигми фахової діяльності правника-професіонала; подолання й запобігання конфліктним ситуаціям у їхній майбутній професійній діяльності.

4. Теоретично обґрунтовано структурно-функціональну модель формування професійно-етичної компетентності майбутніх бакалаврів з правознавства у процесі фахової підготовки. Розглянуто та визначено основні його цілі - єдність мети, наукових підходів, принципів, взаємопов'язаних етапів (підготовчий; організаційно-діяльнісний; регуляторно-корекційний; діагностично-результативний), критеріїв, очікуваних результатів.

5. Встановлено порівняльні кількісні дані щодо сформованості професійно-етичної компетентності студентів першого (бакалаврського) рівня освіти, які свідчать про педагогічну доцільність розробленого науково-методичного забезпечення в умовах застосування запропонованої експериментальної моделі формування професійно-етичної компетентності майбутніх бакалаврів з правознавства.

Водночас проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів розглянутої проблеми й свідчить про необхідність її подальшої розробки за перспективними напрямками підготовки майбутніх бакалаврів з права, які враховують гендерні особливості; педагогічні засади ступеневої підготовки у закладах вищої освіти; професійна підготовка в напрямку застосування отриманих знань і навичок в залежності від спеціалізації майбутнього правника.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александров Д. О. Юридична психологія : підруч. 2-е вид. Київ : КНТ, 2008. 352 с.
2. Андрейцев В. І. Безробіття загрожує некваліфікованим юристам. *Електронна газета ZN,UA*. 2001. Вип. № 41 URL : https://zn.ua/ukr/EDUCATION/bezrobittya_zagrozhue_nekvalifikovanim_yuristam.html.
3. Бернд Гайнріх, Кесслер Дімітрій. Відгук та критичні зауваження до проекту «Стандарту бакалавра» української юридичної освіти. *Німеччина. Європеїзація української юридичної освіти* : URL: http://zdr.knu.ua/images/2016/2016-12/22/mann_europaeisierung_uk.pdf.
4. Бех І. Д. Компетентнісний підхід у сучасній освіті. Вища освіта Тематичний випуск: *Педагогіка вищої школи: методологія, теорія і технології*. 2009. № 3. С. 21-24.
5. Бех І. Д. Теоретико-прикладний сенс компетентнісного підходу у педагогіці. *Виховання і культура*. 2009. № 12 (17, 18). С. 5-7.
6. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи* / під заг. ред. О. В. Овчарук. Київ : К.І.С., 2004. С. 47-52.
7. Бондар В. І., Шапошнікова І. М. Сутність, структура, одиниці вимірювання в педагогіці. *Вища освіта України. Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології*. 2013. № 3 (50). С. 88-91.
8. Ван Велдгуйзен Аріс /Домінік Снель, 2014, *Integriteit in Ontwikkeling*, доповідь, Міністерство внутрішніх справ та у справах королівства, Гаага. URL : <https://kennisopenbaarbestuur.nl/rapporten-publicaties/integriteit-in-ontwikkeling-implicaties-van-trends-en-ontwikkelingen-voor-de-integriteit-van-het-openbaar-bestuur/>.
9. Ван ден Хойвель Й. 2010, *Integriteit van het lokaal bestuur*, Boom, URL : <https://research.vu.nl/en/publications/integriteit-van-het-lokaal-bestuur->

raadsgriffiers-en-gemeentesecr.

10. Великий тлумачний словник сучасної української мови / ред. кол.: В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 1728 с.
11. Воронкова В. Г. Філософія гуманістичного менеджменту (соціально-антропологічні виміри). Запоріжжя : РВК ЗДІА, 2008. 254 с.
12. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: методичні поради молодим науковцям. Київ ; Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2010. 308 с.
13. Гордон Р. У. Юридична освіта в США витоки і розвиток. *Питання демократії*. 2002. № 2. С. 6-12.
14. Гороховська Т. В. Формування культури професійного мовлення майбутніх працівників освіти у ВНЗ. *Рідна школа*. 2006. № 12. С. 9-12.
15. Гришко В. І. Формування базових компетентностей майбутніх правознавців у процесі фахової підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Рівне, 2016. 299 с.
16. Драч І. І. Управління формуванням професійної компетентності магістрантів педагогіки вищої школи: теоретико-методичні засади : монографія. Київ : «Дорадо-Друк», 2013. 456 с.
17. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
18. Євхутич І. М. Мораль і право в системі соціальних уявлень та їх місце й роль у діяльності Національної поліції України : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2017. 212 с.
19. Журавський В. Юридична освіта в Україні. URL: https://dt.ua/EDUCATION/problemi_yuridichnoyi_osviti.html.
20. Загнітко А. П., Щукіна І. А. Великий тлумачний словник. Сучасна українська мова: 100 000: від А до Я. Донецьк : ТОВ ВКФ БАО, 2008. 704 с.
21. Зязюн І. Аксіологічні критерії вікової психології. *Естетика і етика педагогічної дії*. 2013. Вип. 5. С. 21-42.
22. Компетентнісний підхід в освіті: теоретичні засади і практика реалізації :

- матеріали методол. семінару 3 квіт. 2014 р. / ред. : В. Г. Кремень, В. І. Луговий. Київ : Ін-т обдарованої дитини НАПН України, 2014. 292 с.
23. Конфлікти інтересів на місцевому та регіональному рівні. Резолюція 423/2018 від 07 листопада 2018 року Конгресу місцевих та регіональних влад Ради Європи. URL: <https://rm.coe.int/16809c3fab>.
 24. Ладиченко В. Проблеми та перспективи сучасної вищої юридичної освіти. *Юридична Україна*. 2011. № 2. С. 4-9.;
 25. Луговий В. І. Компетентності та компетенції: поняттєвотермінологічний дискурс. *Вища освіта України. Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології*. 2009. № 3. С. 8-14.
 26. Луговий В. І., Таланова Ж. В. Вища освіта через дослідження: концептуальні засади здійснення й оцінювання. *Концептуально-методологічні основи проектування методів і засобів діагностики освітніх результатів у вищих навчальних закладах* : монографія / за заг. ред. В. І. Лугового, О. Г. Ярошенко. Київ : Педагогічна думка, 2014. С. 48-60.
 27. Майборода В. К. Методика підготовки й оформлення рукопису та автореферату дисертації : посібник для здобувачів. Чернігів : ЧНПУ імені Т. Г. Шевченка, 2014. 260 с.
 28. Манн Томас. Європеїзація української юридичної освіти. Матеріали конф. у рамках Німецько-українського правознавчого діалогу. 2016. Т. 2. URL: http://rechtsdialog.org/images/2016/12/mann_europaeisierung_uk.pdf.
 29. Матеріали Робочої групи з розроблення Концепції вдосконалення правничої освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії освіти Дата оновлення : 18.05.2019. URL : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/konceptsiya-vdoskonalennya-pravnichoyi-yuridichnoyi-osviti-dlya-fahovoyi-pidgotovki-pravnika>.
 30. Мейер-Залінг Ян-Генрік, Університет Ноттінгема. Дослідження SIGMA № 44. Стійкість реформ державної служби в Центральній і Східній Європі

через п'ять років після вступ в ЄС. URL : <https://www.center.gov.ua/pro-tsentr/proekti/sigma>.

31. Пометун О. І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в освіті. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи* / ред. О. В. Овчарук. Київ : К.І.С., 2004. С. 67.
32. Поясок Т. Б., Беспарточна О. І., Скрипник В. Л. Професійна підготовка майбутніх правознавців в умовах дистанційного навчання. *Наука і освіта*. 2018. Вип. 2. С. 34-42.
33. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. Дата оновлення : 16.09.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.
34. Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 р. № 1392. Дата оновлення : 01.09.2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF#Text>.
35. Про затвердження Концепції розвитку педагогічної освіти : Наказ Міністерства освіти і науки України № 776 від 16.07.2018 р. Дата оновлення : 16.07.2018. URL : <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-konceptsiyi-rozvitku-pedagogichnoyi-osviti>.
36. Про затвердження методичних рекомендації щодо розроблення стандартів вищої освіти : Наказ Міністерства освіти і науки України від 01.06.2017 р. № 600. Дата оновлення : 21.12.2017. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/rekomendatsii-1648.pdf>.
37. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій : Постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 р. № 1341 Дата оновлення : 02.07.2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF#Text>.
38. Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2015 р. № 266 Дата оновлення : 24.07.2021.

URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-%D0%BF#Text>.

39. Про затвердження стандарту вищої освіти зі спеціальності 081 Право для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти : Наказ Міністерства освіти і науки України № 644 від 20.07.2022 р. Дата оновлення : 20.07.2022. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2022/07/21/081-pravo-bakalavr-644-20.07.2022.pdf>.
40. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII Дата оновлення : 16.09.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
41. Про схвалення Концепції розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 р. № 167-р Дата оновлення : 03.03.2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#Text>.
42. Проект Концепції розвитку юридичної освіти Дата оновлення : 18.05.2019 р. URL : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/koncepciya-vdoskonalennya-pravnichoyi-yuridichnoyi-osviti-dlya-fahovoyi-pidgotovki-pravnika>.
43. Протокольне рішення Міністерської конференції в Єревані, 14-15.05.2015 р. про ухвалення стандартів і рекомендацій щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти. Дата оновлення : 29.04.2021. URL : https://nau.edu.ua/download/Quality%20Assurance_ukr/Systema_QA/Documentacija_QA/2021/2021_Положення%20про%20Раду%20з%20якості.pdf.
44. Савченко О. Я. Уміння вчитися як ключова компетентність загальної середньої освіти. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. Київ : К.І.С., 2004. 112 с.
45. Свідовська В. А. Формування професійної компетентності майбутніх юристів у процесі дистанційного навчання : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Старобільськ, 2017. 460 с.
46. Скакун О. Ф., Овчаренко Н. І. Юридична деонтологія : підручник. Харків : ХНУВС. 1998. 270 с.

47. Скотна Н., Мовчан В. Мораль перед викликами сучасності. *Вища школа*. 2014. № 2. С. 7-16.
48. Слободянюк О. М. Формування професійно-етичної компетентності майбутніх менеджерів економічного профілю у процесі вивчення суспільно-гуманітарних дисциплін : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2017. 277 с.
49. Словник. Мультимедійний навчальний посібник «Філософія». URL : <https://arm.naiu.kiev.ua/books/filosofia-30012017/info/slovnyk.html>.
50. Словник-довідник з професійної педагогіки / за ред. А. В. Семенової. Одеса : Пальміра, 2006. 272 с.
51. Сокаль В. А. Формування професійної культури майбутніх юристів у процесі вивчення педагогічних дисциплін. *Молодий вчений*. 2017. № 5.1 (45.1) травень, 2017. С. 123-127.
52. Соціолого-педагогічний словник / за ред. В. В. Радула. Київ : «ЕксОб», 2004. 304 с.
53. Сущенко В. М. Сучасні проблеми реформування юридичної освіти і науки в Україні. *Наукові праці. Політичні науки. Правознавство*. 2007. Вип. 56. С. 184-187.
54. Тархан Л. Компетентнісний підхід як інновація в навчанні майбутніх інженерів-педагогів. *Вища школа*. 2010. № 3/4. С. 82-88.
55. Трофименко В. А. Нормативні акти етичної поведінки поліцейських як необхідна частина законодавчого забезпечення їхньої співпраці із суспільством. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2017. № 4 (35). С. 175-185.
56. Фляжнікова Я. В. Особливості дисциплінарної відповідальності адвоката за порушення правил адвокатської етики. *Юридичний вісник*. 2021. № 1. С. 184-190.
57. Формування у вихованців позашкільних навчальних закладів базових компетентностей : монографія / В. В. Вербицький та ін. Харків : «Друкарня Мадрид», 2015. 330 с.

58. Хоружа Л. Л. Теоретичні засади формування етичної компетентності майбутніх учителів початкових класів : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Київ, 2004. 40 с.
59. Чирчик С. Структурні складові професійної компетентності дизайнера інтер'єру. *Вища школа*. 2012. № 7. С. 83-104.
60. Чумак А. Л. Етичні кодекси в контексті соціокультурної динаміки : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.07. Київ, 2007. 176 с.
61. Шпікгофф А. Юридична освіта в Німеччині: особливості та європейські перспективи. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ України*. 2007. № 4 (35). С. 281-286.
62. Яворська Г. Х. Базові компетентності майбутніх правознавців. URL: <http://www.sci-notes.mgu.od.ua/archive/v25/59.pdf>.
63. Masahiro Tanaka. Japanese Law Schools in Crisis: A Study on the Employability of Law School Graduates. *Asian Journal of Legal Education*. 2016. № 3 (I). P. 38-54.

Додаток А

Анкета щодо сформованості потреби використання загальнолюдських цінностей в професійній діяльності

Шановний студенте!

Прошу Вас взяти участь у дослідженні, яке допоможе Вам більш глибоко замислитись над тим, що сьогодні є пріоритетом в освітньому процесі; пріоритетом духовного над матеріальним; прагненні жити по совісті; оберігати честь людини, тієї спільноти, до якої належить особистість; прагненні до високого рівня вихованості. Ваші відверті відповіді на питання анкети слугуватимуть основою для опрацювання важливих висновків та рекомендацій. Будь ласка, уважно ознайомтесь з можливими варіантами відповідей на кожне запитання. Оберіть той, котрий відображує Вашу точку зору.

1. Уявіть собі, що Ви раптом опинилися в такій ситуації, коли Вам треба вирішити: врятувати людей чи якесь надзвичайно цінне обладнання. Яке б рішення Ви прийняли у цьому випадку?

- 1 – врятував(ла) би людей;
- 2 – врятував(ла) б обладнання;
- 3 – важко відповісти.

2. Які якості і риси характеру Ви найбільше цінуєте в людях?

- 1 – доброту, чуйність, милосердя;
- 2 – чесність, працелюбність;
- 3 – фізичну силу, спритність, відвагу;
- 4 – волю, рішучість, сміливість;
- 5 – розум, знання, кмітливість;
- 6 – зовнішню красу, вміння гарно одягатися, охайність;
- 7 – м'якість, поступливість, скромність;
- 8 – вірність, обов'язковість;
- 9 – щось інше (що саме?);

10 – важко відповісти.

3. Представники яких професій і видів діяльності приносять, на Вашу думку, найбільше користі суспільству, людям?

1 – вчителі, вихователі, лікарі;

2 – письменники, композитори, артисти та інші діячі культури;

3 – учені, дослідники, працівники науки;

4 – мислителі, філософи;

5 – проповідники, священники, лектори;

6 – народні депутати, політичні діячі, дипломати;

7 – працівники правоохоронних органів і органів безпеки;

8 – робітники і селяни;

9 – інженерно-технічні працівники;

10 – Президент, члени Уряду і Верховної Ради;

11 – керівники підприємств, організацій і установ;

12 – працівники торгівлі і сфери обслуговування;

13 – представники інших професій і видів діяльності (яких саме?);

14 – вважаю, що представники всіх професій і видів діяльності однаково корисні для суспільства;

15 – важко відповісти.

1. Що Вам найбільше не подобається в людях?

1 – жорстокість, байдужість, злість;

2 – нечесність, лінощі;

3 – фізична немічність, боягузтво;

4 – безвілля, нерішучість, несміливість;

5 – нерозумність, обмеженість, тупість;

6 – зовнішня непривабливість, неохайність;

7 – жорстокість, непоступливість, нескромність;

8 – зрадливість, заздрість, лайливість;

9 – щось інше (що саме?);

10 – важко відповісти.

5. Як Ви вважаєте, чи допустимо використовувати людину як засіб досягнення чийось цілей?

- 1 – цілком допустимо;
- 2 – інколи допустимо;
- 3 – недопустимо ні в якому разі;
- 4 – важко відповісти.

Щиро вдячні за відповіді!

№	Кількість балів, № відповіді														
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	3	1	2												
2	5	4	3	3	3	1	1	3	3	1					
3	5	4	4	2	3	2	2	4	3	3	2	4	3	5	2
4	3	3	2	3	2	3	4	5	3	2					
5	1	2	5	3											

Ключ до тесту

*Обрахунки рівнів тесту адаптовані до завдань нашого дослідження

Сумарне число балів	Рівень
9-14	Низький
15-19	Середній
20-23	Високий